

«LO PUS FRANCH REY» PERE EL CATÒLIC I LA QÜESTIÓ DE L'HERETGIA A CATALUNYA (1196-1213)

SERGI GRAU TORRAS

INTRODUCCIÓ¹

Durant el regnat de Pere el Catòlic (Pere I de Barcelona i II d'Aragó), rei d'Aragó i comte de Barcelona (i també de Girona, Osona, Besalú, Cerdanya, Pallars Jussà, Ribagorça i senyor de Montpeller a partir de 1204), s'hi van produir esdeveniments transcendentals per a

1. El meu agraïment per la lectura prèvia de l'article a Jaume Mensa i Martín Alvira. Abreviatures: *La Chanson de la Croisade albigeoise*. Adaptation de Henri GOUGAUD, Paris, 1989 (*Cansó*); M. ALVIRA, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, testimonios y memoria histórica*, Zaragoza, Instituto Fernando el Católico, 2010, 6 vol. (*Documentos de Pedro*); Charles du PLESSIS D'ARGENTRE, *Collectio judiciorum de novis erroribus qui ab initio duodecimi seculi post Incarnationem verbi usque ad annum 1713*, Paris, 1728, vol. 1 (*Collectio Judiciorum*); *Enchiridion Fontium Valdensium*, ed. G. GONNET, vol. 1, Torino, 1958, (EFV); *Petri Vallium Sarnaii Monachi Hystoria Albigensis*. Publié par Pascal GUEBIN et Ernest LYON, (Société de l'Histoire de France.) 3 vol. Paris, 1926-1939, (*Hystoria Albigensis*); C. DEVIC i D. J. VAISSÈTE, *Histoire Générale du Languedoc*, (reed. A. MOLINIER), 16 vol., Toulouse, Privat, 1872-1915 (HGL); J. D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio* (1692-1769), 53 vol., (Mansi); D. MANSILLA, *La documentación pontificia hasta Innocencio III (965-1216)*, Instituto Español de Historia Eclesiástica, Roma, 1955 (Mansilla); *Patrologiae Latinae*, 271 vol., ed. J. P. MIGNE, Paris, 1844-1855 (PL).

la història europea del segle XIII.² El rei Pere ha passat a la història amb el sobrenom del «Catòlic», símbol garant de la seva defensa a l'Església catòlica. El seu interès per la institució eclesiàstica fou constant al llarg del seu regnat, tal i com ho mostra el gran nombre de documents i constitucions que va emetre per protegir els béns de l'Església i les seves persones, així com donacions, privilegis, permisos i confirmacions. Aquesta devoció va conviure amb la nova política contra l'heretgia impulsada pel papa Innocenci III (1198-1216), que va tenir repercussió en les primeres mesures contra l'heretgia a la Corona d'Aragó. Pere el Catòlic va condemnar l'heretgia en més d'una ocasió i va legislar per fer-hi front, però a pesar d'aquesta realitat, la seva implicació en la lluita contra l'heretgia va estar condicionada per la presència de l'heretgia als territoris dels seus vassalls occitans i del nord de Catalunya. Amb la croada contra els Albigesos (1209-1229), el rei Pere va intervenir al conflicte per defensar els seus interessos a la regió occitana contra els croats i l'Església. El rei Pere, dit el Catòlic, va morir a Muret un dijous 12 de setembre de 1213, en una batalla que lliurava en defensa dels seus vassalls excomunicats i

2. Sobre Pere el Catòlic vegeu: J. MIRET I SANS, «Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II en Aragón (1196-1213)», dins: *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. III (1905-1906) i IV (1907-1908); F. SOLDEVILA, «La figura de Pere el Catòlic en les cròniques catalanes», dins: *Revista de Catalunya*, 23, 1926, p. 495-506; J. VENTURA, *Pere el Catòlic i Simó de Montfort*, Barcelona, 1960; E. BAGUÉ, «Pere el Catòlic», dins: P. E. SCHRAMM, J. F. CABESTANY, E. BAGUÉ, *Els primers Comtes-Reis. Ramon Berenguer IV, Alfons el Cast, Pere el Catòlic*, Barcelona, 1985, p. 105-152; L. GONZÁLEZ ANTÓN, «La consolidación de la Corona de Aragón. I. De Alfonso II a Jaime I», dins: L. GONZÁLEZ ANTÓN, R. FERRER, P. CATUERA, *La consolidación de la Corona de Aragón*, IV, Barcelona-Zaragoza, 1988, p. 12-99; J. F. UTRILLA UTRILLA, «Pedro II», G. FATÁS (dir.), dins: *Los reyes de Aragón*, Saragossa, 1993, p. 73-80; E. SARASA, «La Corona de Aragón en la primera mitad del siglo XIII. Feudalización, institucionalización y proyección mediterránea», dins: *Fernando III y su época. Actas de las IV Jornadas Nacionales de Historia Militar*, Sevilla, 1995, p. 379-398; J. Á. SESMA MUÑOZ, «El reinado de Pedro II (1196-1213)», dins: *Historia de España Ramón Menéndez Pidal*, vol. 9: «La reconquista y el proceso de diferenciación política (1035-1217)», Madrid, 1998, p. 722-752; M. ALVIRA, *El Jueves de Muret. 12 de Septiembre de 1213*, Barcelona, 2002; D. J. SMITH, *Innocent III and the Crown of Aragon: the limits of papal authority*, Aldershot, 2004; D. J. SMITH, «Aragon, Catalogne et papauté pendant la croisade Albigeoise», dins: *La Croisade Albigeoise. Actes du Colloque du Centre d'Études Cathares, sous la présidence de Michel Roquebert*. Carcassonne, 4-6 octobre 2002, Carcassonne, 2004, p. 157-70; M. ALVIRA, *op. cit.*, 2010.

acusats de defensar l'heretgia. Com es pot justificar, doncs, el suport del rei als heretges? Aquest article analitza l'aparició de l'heretgia a la corona d'Aragó durant el regnat de Pere el Catòlic i la relació del rei amb el desenvolupament de les primeres mesures per a fer front a la dissidència cristiana.

PRIMERES MESURES CONTRA L'HERETGIA A LA CORONA D'ARAGÓ

El 20 d'abril de 1194 es signava a Tordehumos, Valladolid, el tractat de pau que porta el mateix nom de la ciutat. Amb aquest tractat, el cardenal i legat pontifici del papa Celestí III, Gregori de Sant'Angelo, establia les condicions que havien de regir la pau entre els monarques Alfons IX de Lleó i Alfons VIII de Castella, que tenia l'objectiu de posar fi a les guerres que hi havia entre ambdós regnes i buscar una aliança comuna contra els musulmans.³ El mateix prelat va impulsar un concili, celebrat a Lleida, del qual va sortir una important constitució que Alfons el Trobador, rei d'Aragó, comte de Barcelona i marquès de Provença, va emetre aquell octubre de 1194 contra els heretges:

«Quapropter precedentium patrum nostrorum imitatores et sancte romane ecclesie canonibus obtemperantes, qui hereticos a conspectu Dei et catholicorum omnium abiectos ubique damnandos ac persequendos censerant, valdenses videlicet sive sabatatos, qui et alio nomine se vocant pauperes de Lugduno, et omnes alios hereticos, quorum non est numeros, a sancta ecclesia anathematizatos, ab omni Regno nostro et potestativo».⁴

3. J. GONZÁLEZ, *Alfonso IX*, Madrid, 1944-45, vol 2, p. 116-117.

4. Arxiu Episcopal de Girona, pergami original, armari III del claustre, Llibre Verd, f. 213; edició del document a *EFV*, p. 91-93; J. MARQUÉS, «Alfonso el Casto y la seo de Gerona», dins: *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, II, Barcelona, 1962, doc. 5, p. 218-219; C. BARAUT, «Els inicis de la inquisició a Catalunya...», 1996-1997, doc. 1, p. 419-420; A. I. SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Zaragoza, IFC, doc. 621, p. 797-798; Signa el document de 1194 Gregorius Sancti Angeli; aquest legat va venir en dues ocasions a la Corona d'Aragó, entre 1192-4 i 1196-7. Vegeu al respecte J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España: Viage a Lérida y Barcelona*, vol. 17, Madrid, 1851, p. 205; D. SMITH, *Innocent III...* p. 12; sobre la

El decret era un edicte d'expulsió dels valdesos i de totes les altres heretgies de les terres de la Corona d'Aragó que havien estat anatematitzats en els concilis anteriors. El decret prohibia a tots els vassalls del rei ajudar, amagar o encobrir heretges, i preveia l'expropiació dels béns als culpables.⁵ També manava que els bisbes i els governants donessin a conèixer el decret públicament els diumenges a totes les esglésies i, aquells qui no ho fessin, podrien sofrir les mateixes penes. L'edicte emès l'octubre, deixava temps fins a l'1 de novembre perquè els heretges sortissin lliurement del territori, el dia de Tots els Sants. En el cas que no ho fessin, declarava que qualsevol persona podria inflingir el càstig als heretges, ja fos mutilació o la mort, ans al contrari, rebrien la seva gràcia.⁶

Al setembre de 1196, Pere prenia possessió del regne d'Aragó després de la mort del seu pare, Alfons el Trobador. Un any i mig després, el febrer de 1198, el rei Pere ratificava el decret d'Alfons amb un redactat més extens i amb diverses especificacions més.⁷ El

influència d'aquest legat en l'elaboració del decret vegeu, J. A. LLORENTE, *Historia crítica de la inquisición en España*, Hiperion, 1981, vol 1, p. 51 (original de 1870); C. THOUZELLIER, *Catharisme et valdésisme en Languedoc à la fin du XIIIe et au début du XIIIe siècle*, Laffitte Reprints, Marsella, 1982, p. 134; M. ALVIRA i D. J. SMITH, «Política antiherética en la Corona de Aragón: Una carta inédita de Inocencio III a la reina Sancha (1203)», dins: *Acta historica et Archeologica Medievalia* 27-28, 2006-2007, p. 78-79.

5. «Appellationis remedio confiscandis, se tamquam reum criminis lese majestatis puniendum».

6. «Notandum etiam quod si qua persona, nobilis aut ignobilis, aliquos supradictorum nefendorum alicubi regionum nostrarum invenerit, non prorsus aut cito inde exeuntes, sed potius contumasciter commorantes, omne malum, dedecus et gravamen, quod eis, preter solummodo lesionem mortis et membrorum detruncationem, intulerit, gratum et acceptum erit in ecclesiis nostris et nullam inde penam pertimescat quoquo modo incurrere, sed magis ac magis gratiam nostram se noverit promereri».

7. Original perdut; còpia del segle XIII-XIV a l'Arxiu Capitular de Girona, Cartulari de «Rúbriques Vermelles» del bisbe de Girona, n. 64, f. 89v-90v (decret amb data de 1197); Ed. a Pierre de la Marca, *Marca Hispanica sive Limes hispanicvs*, París, 1688, doc. 487, col. 1384-1385 (també amb data de 1197); Mansi, 22, 673-676; E. FLÓREZ, *España sagrada. Theatro geográfico histórico de la Iglesia de España*, vol. 43, Madrid, 1819, doc. 52, p. 488-490, «ex archivo ecclesie Gerundensis» (sense data, el decret es contextualitza el 1192, any en què Alfons va emetre unes constitucions de Pau i Treva); J. TEJADA, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia*

rei Pere ordenava a tots els arquebisbes, bisbes i la resta d'eclesiàstics, prelats de Déu, rectors, comtes, vescomtes, veguers, magistrats, batlles, homes d'armes, burgesos, i a tots els habitants del regne⁸ que observessin la religió cristiana que, fidel a l'exemple dels seus avantpassats i obeint els canons de l'Església que separen l'heretge del gremi de l'Església i del consorci dels fidels, obliga a sortir del seu regne tots els valdesos, vulgarment anomenats ensabatats i Pobres de Lió, i tots els altres heretges de qualsevol secta o nom, catalogats com a enemics de la creu de Crist, violadors de la fe catòlica i enemics públics del rei i del regne.⁹

El diumenge de Passió era el termini establert perquè els senyors expulssessin els heretges de les seves terres. Si després d'aquesta data en fos trobat cap, se'ls aplicaria la mateixa pena que s'explicitava en el decret anterior i els seus béns serien expropiats.¹⁰ De les propietats, se'n farien tres parts: una es lliuraria al denunciant i les altres dues quedarien per a la corona.¹¹ El rei es reservava el dret d'aplicar als

de España, vol. 3, 1861, p. 301-307; M. MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, B.A.C., Madrid, 2006, vol 1, p. 453-455 (original de 1880-1882); *EFV*, I, 93-94; C. BARAUT, «Els inicis de la inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XIII-XV)», dins: *Urgellia*, 13 (1996-1997), doc. 2, p. 420-422; *Documentos de Pedro*, vol 1, doc 128, p. 265-268; J. M. MARQUÈS, *El Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, edició a cura de J. de PUIG OLIVER i A. SERRAT i TORRENT, Col·lecció Diplomataris, 46, Barcelona, 2009, doc. 13 (64), p. 143-147.

8. «Petrus, Dei gratia rex Aragonum et comes Barchinone, universis archiepiscopis, episcopis et ceteris ecclesiarum Dei prelatibus atque rectoribus, comitibus, vicecomitibus, vicariis, merinis, baiulis, militibus, burgensibus omnibusque populis in regno et potestate nostra constitutis, salutem et integram christiane religionis observanciam».

9. «Quapropter precedencium patrum nostrorum in fide imitatores et sacrosancte Romane Ecclesie canonibus obtemperantes qui hereticos a consorcio Dei et sancte Ecclesie et catholicorum omnium exclusos ubique dampnandos ac persequendos censuerunt valdesos, videlicet qui vulgariter dictuntur çabatati qui et alio nomine se vocant pauperes de Lugduno, et omnes alios hereticos, quorum non est numerus nec nomina sunt nota, a Sancta Ecclesia anathematizatos, ab omni regno et potestate nostra tamquam inimicos crucis Christi christianeque fidei violatores, et nostros etiam regni nostri publicos hostes exire ac fugere districte et irremediabiliter precipimus».

10. «Corpora eorum ignibus cremantur».

11. «Et sub eadem districtione vicariis, vegueres, bayles, merinos de todas sus tierras intervengan, duabus partibus rerum suarum confiscatis, tertia sit inventoris».

culpables la pena de mort per mitjà del foc.¹² Els qui amagaven, rebien o afavorien l'heretgia serien castigats també amb les mateixes penes. Per dur-ho a terme, els governadors i jutges havien de jurar davant els bisbes en el terme de vuit dies per acomplir la seva missió, i en cas de no fer-ho, també ells serien castigats i sofririen les mateixes penes que els heretges.

El rei també ordenava que els castlans i senyors havien de fer fora de la mateixa manera els heretges que estiguessin a les seves terres, als quals se'ls concedia tres dies per sortir sense subsidi. Si no obeïen, els homes de les viles i esglésies, dirigits pels veguers, batlles i magistrats, podien perseguir el reu en les terres dels senyors, sense obligació de pagar els danys que fessin al castlà o als altres fautors dels heretges. Els que amb el termini de vuit dies de la publicació de l'edecte no jurés sobre els Evangelis complir fidelment aquesta ordre, pagaria una multa de 200 monedes d'or, mentre que la persona que es negués a perseguir-los incorreria en la indignació del rei i pagaria vint monedes d'or.¹³ A partir de la publicació de l'edecte, tothom qui rebés a casa seva heretges o escoltés les seves funestes predicacions, els acollís, alimentés o els defensés, el rei faria que sobre ells caigués la ira de Déu omnipotent i la seva sense apel·lació, serien condemnats com a reus de «lesa majestat» i confiscats els seus béns.¹⁴

Els dos decrets tenen molt en comú. Ambdós comencen amb la mateixa fórmula i determinen els mateixos punts en relació a l'heretgia, amb l'excepció d'algunes petites modificacions en la versió del rei

12. «Si quis igitur ab hac die et deinceps predictos valdenses seu çabatatos aliosve hereticos cuiuscumque secte in domibus suis recipere vel eorum funestam predicationem alicui audire aut eis cibum aut aliquod alium beneficium largiri vel eis credere, eosve defendere aut in aliquo assensum prebere presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et nostram se noverit incursum, bonisque suis absque appellacionis remedio confiscandis se tamquam reum criminis lese maiestatis puniendum».

13. «Quod si monitis eorum adquiescere noluerint, omnes homines villarum seu ecclesiarum vel aliorum locorum religiosorum in diocesi illius episcopi constituti in cuius territorio idem castlanus aut dominus castri vel ville fuerit ex mandato et auctoritate nostra regia sequantur vicarios, baiulos et merinos nostros illius episcopatus super castra et villas eorum et super loca ubi inventi fuerint, et de dampno quod castlanus sue dominus castri vel villarum aut recepcionibus dictorum nefandorum dederint, nullatenus teneantur, sed si sequi eos noluerint, ex quo eis denunciatum fuerit, ultra iram et indignacionem nostram quam se noverint incursum, viginti aureos pro pena singulari eorum, nisi iuste et legitime se excusare potuerint, nobis prestabunt».

14. «Tamquam reum criminis lese maiestatis puniendum».

Pere. En aquesta darrera queden ampliades les responsabilitats dels ciutadans en l'expulsió i persecució dels heretges. Una de les particularitats dels decrets és l'associació de l'heretgia amb el crim de lesa majestat, «*crimini lesa majestatis puniendum*». Això mostra un canvi en la concepció de l'heretge, que passarà a ser no només un problema religiós, sinó també polític.¹⁵ El 1194, l'heretgia es convertí a la Corona d'Aragó en un atemptat contra el rei i la corona, una acció que justificava la pena de mort. Aquesta legislació es potencià amb la butlla *Vergentis in senium* d'Innocenci III, del 25 de març de 1199, que va significar un pas més, i molt important, en la catalogació de l'heretge al codi legislatiu en incloure el crim de «lesa majestat» en el dret públic.¹⁶ Tot i la severitat dels decrets, no ens han pervingut sentències que ens permetin conèixer-ne l'aplicació i l'abast. Tampoc tenim constància que s'haguessin produït expropiacions de béns per aquesta raó durant els anys posteriors a l'emissió del decret. Això ha fet que alguns autors afirmessin que, a la pràctica, els decrets no foren aplicats, tot i que hem de tenir present que aquest és un període en el qual ni la Inquisició ni el procés inquisitorial encara no estaven constituïts.¹⁷

Els dos decrets mencionen dos tipus d'heretgies: els valdesos, i «*omnes alios hereticos*», totes les altres heretgies, un concepte que remetia al catarisme.¹⁸ El terme càtar, d'origen catòlic, no fou emprat

15. J. CHIFFOLEAU, «Sur le crime de lèse majesté médiéval», dins: *Genèse de l'état moderne en méditerranée. Approches historique et anthropologique des pratiques et des représentations*, École Française de Rome, 1993, p. 183-213

16. E. FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, Leipzig, 2 vols., 1879-1881, vol. 2, p. 782-3; sobre la butlla *Vergentis* vegeu O. HAGENEDER, «La decretale Vergentis (X. V, 7, 10): Un contributo sulla legislazione antiereticale di Innocenzo III», dins: *Il Sole e la Luna: Papato, impero e regni nella teoria e nella prassi dei secoli XII e XIII*, Milà 2000, p. 131-163 (article original en alemany de 1963); W. ULLMAN, «The Significance of Innocenci III's Decretal Vergentis», dins: *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*, París, 1965, p. 729-741; O. HAGENEDER, «Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts», dins: W. LOURDAUX, D. VERHELST (eds.), *The concept of heresy in the middle ages (11th-13th C.)*, 1976 p. 88-96; M. MESCHINI, «L'evoluzione della normativa antiereticale di Innocenzo III dalla Vergentis in senium (1199) al IV concilio lateranense (1215)», dins: *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medioevo*, 106/2, 2004, p. 207-231; M. ALVIRA, D. J. SMITH, *art. cit.*, 2006-2007.

17. J. VENTURA, «El catarismo... », p. 79; J. VENTURA, *Pere el Catòlic...* p. 50-51.

18. Sobre la diversitat de noms que van rebre els càtars vegeu C. THOUZELLIER, *Catharisme et valdésisme en Languedoc a la fin du XII et au début du XIII siècle*,

a l'època a excepció d'algun tractat de producció catòlica i alguns concilis. Als textos jurídics de l'època, tampoc no s'hi feia servir aquest nom, sinó que els sospitosos eren acusats d'heretgia, coneguda com «*herètica pravitas*». Les comunitats que s'inclouen sota el nom de càtares van ser anomenades de diferents maneres en funció de la regió on apareixien. Eren els *patarins* a Itàlia, *pifles* a Flandes, *bugres* a Borgonya i la Champagne, *càtars* (i les seves derivacions) a Alemanya i *albigesos* al sud de França. Aquests eren alguns dels noms que a mitjan segle XIII esmentava l'inquisidor Etienne de Bourbon al seu *Tractatus de diversis materiis predicabilibus*.¹⁹ A pesar de la diversitat de noms, en termes generals aquest moviment fou assimilat al maniqueisme i al mateix concepte d'heretgia que acabarà per definir aquesta dissidència.²⁰ Per aquesta raó, molts tractats teològics que combaten el catarisme ho fan sota el nom d'heretgia. Tal és l'exemple del teòleg Alan de Lille, que va escriure al voltant del 1200 el tractat *De Fide Catholica contra hereticos* on distingia quatre grups amb els quals mantenia controvèrsies; els jueus, els pagans,

avant propos p. I-IV; *ibidem*, ««patarins» et «albigenses»», *Héresie et hérétiques*, Roma, 1969, p. 204-262; J. DUVERNOY, «Une controverse sur l'origine du mot Cathares: 'Cathares' ou Ketter?»», dins: *Annales du Midi*, 87, núm. 123, 1975, p. 341-345; J. DUVERNOY, «L'acception 'hereticus' (iretge) = 'parfait cathare' en Languedoc au XIIIème siècle», dins: W. LOURDAUX, D. VERHELST (eds.), *The concept of heresy...* p. 198-210; J.-L. BIGET, ««Les Albigeois»: remarques sur une dénomination», dins: M. ZERNER (dir.), *Inventer l'hérésie? Discours polémiques et pouvoirs avant l'Inquisition*, Niça, 1998, p. 219-256; J. THÉRY, «L'hérésie des bons hommes. Comment nommer la dissidence religieuse non vaudoise ni béguine en Languedoc? (XIIe-début du XIV siècle)», dins: *Heresis*, 36-37, 2002, p. 75-117; M. ALVIRA, «On the Term *Albigensians* in 13th Century Hispanic Sources», dins: *Imago Temporis. Medium Aevum*, 3, 2009, p. 123-137.

19. La part del tractat d'Etienne de Bourbon que fa referència als noms està reproduït a *Collectio Judiciorum*, vol. 1, p. 90: «vocaverunt Manichearum, & se ab eo Manichaeos, cum potius vocandi essent Maniaci. Diversis modo appellati sunt. Dicti sunt Albigenses, propter hoc, quia illam partem Provinciae urbem, circa fluvium Albam, primo in Provincia infecerunt. Dicuntur etiam a Lombardis, Gazari vel Pathari, a Theutonicis, Kathari vel Kataristate; dicuntur etiam Burgari, quia latibulum eorum speciale est Burgarias, Gallice etiam dicuntur ab aliquibus Popelicant». Vegeu també J. BERLIOZ, ««Les erreurs de cette doctrine pervertie...». Les croyances des cathares selon le dominicain et inquisiteur Etienne de Bourbon (mort v. 1261)», dins: *Heresis*, 2000, 32, p. 53-67.

20. Vegeu al respecte J. DUVERNOY, *art. cit.*

els valdesos i els heretges que ell mateix assimilava al catarisme.²¹ Pocs anys abans, el *Liber Antiheresis*, atribuït al teòleg Duran d'Osca, era un tractat escrit per a debatre doctrinalment sobre el catarisme a la regió occitana que sense mencionar el seu nom designava aquest moviment com a heretgia.²² L'aparició dels decrets a finals del segle XII i la nomenclatura emprada ens indiquen que l'heretgia –valdesa i càtara– era present al territori de la corona d'Aragó, o si més no, es percebia com una amenaça per part de la jerarquia eclesiàstica conseqüència de la seva presència a la regió occitana, sobretot a Narbona i Provença.

Quins van ser els precedents d'aquests decrets i la raó de la seva promulgació? A partir de la segona meitat del segle XII van aparèixer a Europa les primeres mesures contra l'heretgia. L'any 1148, es va celebrar a Reims un concili que va incloure les primeres disposicions contra l'heretgia amb el cànon 17: «*Ut ordinationes ab hereticis et schismaticos*»,²³ i el cànon 18: «*Ne quis heresiarchas et sequaces*».²⁴ Uns anys després, el 1167, es celebrava a França el concili de Tours amb noves disposicions per a fer front als heretges albigesos i a les seves ordenacions.²⁵ Les primeres mesures contra l'heretgia a la Corona d'Aragó van aparèixer a Lleida; després de la conquesta de la ciutat el 1149, es podria haver realitzat un concili provincial l'any 1155.²⁶ Tot i la incertesa en la celebració del concili, els cànons que han perurat indiquen una condemna de l'heretgia molt similar a com es va establir en el concili de Lleida de 1173, presidit per Jacint de Bobone, acompanyat per l'arquebisbe Guillem i altres bisbes de la província eclesiàstica de Tarragona. Aquest concili establia en el cànon 18: «*Heresiarchas et ab eis ordinatos apostolica autoritate*

21. Alanus DE INSULIS, *De Fide Catholica Contra Haereticos*, PL 210, 305-430.

22. Edició del tractat a K-V. SELGE, *Die ersten Waldenser II: Der Liber Antiheresis des Durandus von Osca*, Berlín, Walter de Gruyter, 1967.

23. Mansi, 21, 717-718.

24. Mansi, 21, 718.

25. Mansi 21, 1167-1187; Cànon 4 «*Albigensium haereticorum*» (1177-1178) i cànon 9 «*haereticorum ordinationes*» (1179).

26. *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, estudi introductori i edició a cura de Gener Gonzalvo i Bou, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1994, p. 58 § 20; Sobre la problemàtica del concili vegeu F. SABATÉ, *Història de Lleida*, Lleida, Pagès editors, vol. 3, 2003 p. 242.

deponimus».²⁷ Eren les primeres disposicions contra l'autoritat dels heresiàrques i tots aquells que fossin ordenats per ells que s'establien a Lleida (potser ja al 1155), amb uns cànons molt similars als que s'havien promulgat a Reims i a Tours pocs anys abans. Al mateix concili de Tours de 1167, s'hi establia que els heretges s'estenien des de Tolosa i les províncies veïnes com un càncer (*cancri*) cap a Gascunya i les altres províncies.²⁸ El concili assenyalava la regió de Tolosa com a centre de l'heretgia. Per altres fonts podem saber que aquestes «altres províncies» que estipulen les actes de Tours probablement feien referència al cismàtics d'Alemanya i els heretges d'Aragó.²⁹

El següent pas amb grans conseqüències en la lluita contra l'heretgia fou en el III concili del Laterà convocat el 1179 pel papa Alexandre III.³⁰ El concili reprenia les mesures iniciades a Tours i dedicava el cànon 27 a l'heretgia, denunciant la presència dels denominats «càtars, patarins o publicans» a Gascunya, Albi, i a la regió de Tolosa.³¹ El concili no condemnava els valdesos, tot i que feia anys que Pere Valdès i la seva comunitat predicava a la ciutat de Lió.³² El concili estipulava que els defensors i protectors dels heretges

27. *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya*, p. 66 § 18; el mateix cardenal era present com a legat pontifici a la península el 1155 i va poder impulsar el concili d'aquest any, tot i els problemes que planteja la seva celebració.

28. Mansi 21, 1177-1178.

29. *Chronicon Angliae Petriburgense*, ed. J. GILES, Publications of the Caxton Society, vol. 2, London, 1845, pág. 98; Vegeu M. ALVIRA, D. J. SMITH, «Política antiherética...» pág. 80; C. GASCÓN, «La carta de Niquinta y la 'ecclesia aranensis': una reflexión sobre los orígenes del catarismo en Cataluña», dins: *Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia medieval*, 21, 2008, p. 147.

30. Mansi 22, 209-468.

31. Mansi, 22, 231-233: Cànon 27 «De hereticis».

32. Sobre els valdesos vegeu A. DONDAINE, «Aux origines du valdéisme: Une profession de foi de Valdès», dins: *Archivum Fratrum Praedicatorum* 16, 1946, p. 191-235; G. GONNET, *Enchiridion Fontium Valdensium, 1179-1532*, 2 vols., Libreria Claudiana, Torre Fellice, 1958 - Torí, 1998; AAVV, «Vaudois languedociens et pauvres catholiques», dins: *Cahiers de Fanjeaux* 2, Tolosa, 1967; J. GONNET, A. MOLNAR, *Les vaudois au moyen age*, Torí, 1974; K.-V. SELGE, «La figura e l'opera di Valdez», dins: *Bollettino della Società di studi valdesi*, 136, 1974, p. 3-25; G. GONNET, «Pierre Valdo ou Vaudès de Lyon?», dins: *Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français* 126, 1980, p. 247-250; G. MERLO, *Valdesi e valdismi medievali I: Itinerari e proposte di ricerca*, Torí, 1984; S. del CURA ELENA, «La potestad de consagrar la eucaristia en el proceso evolutivo de los valdenses medievales», dins: *Burgense*.

fossin castigats mitjançant un anatema, prohibia rebre'ls a les cases i tenir-hi tractes comercials. A continuació feia una crida a tots els fidels perquè s'oposessin als heretges i que, per a la remissió dels seus pecats, s'aixequessin en armes contra ells, i com a contrapartida l'Església concedia indulgències.³³ Aquesta crida a les armes començava a preparar el terreny per instaurar la institució de la Croada en territori cristià.³⁴ L'any següent, l'arquebisbe de Narbona promulgava una sentència contra els heretges de la seva diòcesi.³⁵

Poc després, el papa Luci III va promulgar la decretal *Ad Abolendam diversarum haeresium pravitatem* el 4 de novembre de 1184 al Concili de Verona amb la participació de l'emperador Frederic Barbarroja.³⁶ Aquesta decretal imposava un anatema contra quatre tipus d'heretgies, totes elles existents a la regió occitana i Itàlia. Eren

Collectanea Scientifica, Burgos, 24, 1983, p. 95-191; S. del CURA ELENA, «Fuentes para el estudio de los valdenses medievales», dins: *Compostellanum*, 29/1-2, 1984, p. 97-123; G. MERLO, *Valdesi e valdismi medievali II: Identità valdesi nella storia e nella storiografia, studi e discussioni*, Torí, 1991; J. DUVERNOY, *Cathares, Vaudois et Béguins, dissidents du pays d'Oc*, Tolosa de Llenguadoc, 1994; R. MANSELLI, «Il valdismo originario», dins: *Il secolo XII: Religione popolare ed eresia*, Roma, 1995, p. 119-133; G. GONNET, «Una 'vexata quaestio': il nome 'valdese'», dins: *Bollettino della Società di studi valdesi* 178, 1996, p. 88-92; G. AUDISIO, *Les Vaudois. Naissance, vie et mort d'une dissidence (XIII-XVII siècles)*, Torí, 1989; P. BILLER, *The waldenses 1170-1530: between a religious order and a church*, Ashgate, Aldershot, 2001; C. PAPINI, *Valdo di Lione e i «poveri nello spirito»*, Torí, 2001; E. CAMERON, *Waldenses: Rejections of Holy Church in Medieval Europe*, 2001; M. RUBELLIN, «Au temps où valdès n'était pas hérétique: hypothèses sur le rôle de valdès à Lyon (1170-1183)», dins: M. ZERNER (dir.), *Inventer l'hérésie? Discours polémiques et pouvoirs avant l'Inquisition*, Niça, Centre d'Études Médiévales, 1998, p. 193-218; P. BILLER, «Goodbye to Waldensianism?», dins: *Past and Present* 192/1, 2006, p. 3-33.

33. Mansi 22, 231-233.

34. R. FOREVILLE, «Inocent III et la Croisade Albigeoise», dins: *Cahiers de Fanjeaux*, 4 «Paix de Dieu et guerre Sainte en Languedoc», Tolosa de Llenguadoc, 1969, p. 188; vegeu al respecte M. ROQUEBERT, *L'Épopée Cathare*, vol I: «La Croisade Albigeois», París, Perrin, 2001, p. 200 i seg.

35. HGL 8, 341-344.

36. Mansi 22, 487-493; EFV, 50-53. Sobre la decretal vegeu P. DIEHL, «Ad abolendam (X 5.7.9.) and Imperial Legislation Against Heresy», dins: *Bulletin of Medieval Canon Law*, 19, 1989, p. 1-11. P. Diehl minimitza el paper de l'emperador en l'elaboració de la decretal. Altres autors com Henry Maisonneuve en destaquen la importància a H. MAISONNEUVE, *Études sur les origines de l'Inquisition. L'église et l'état au Moyen Age*, París, 1960, p. 151.

els càtars o patarins, els Pobres de Lió, els josefins i els arnaldistes.³⁷ Era la primera vegada que els Pobres de Lió o valdesos, expulsats de Lió el 1181, rebien un anatema. Al mateix temps, la decretal comportava dos passos importants en la lluita contra l'heretgia. En primer lloc obligava els religiosos a inspeccionar la zona infectada o sospitosa d'heretgia i, en segon lloc, feia una crida al braç secular a participar en la seva persecució com una obligació del cristià, d'acord amb la línia iniciada al III Concili del Laterà.³⁸ També era la primera vegada que es promulgava una llei contra els protectors dels heretges a qui se'ls podia aplicar com a càstig la mateixa pena d'expropiació dels béns.

A Narbona, la primera condemna explícita dels valdesos es produí al voltant de 1190. Bernat de Fontcaude va escriure un tractat doctrinal contra els valdesos, *Adversus Waldensium sectam* entre 1190 i 1192, en el qual menciona la disputa que va tenir lloc a la mateixa ciutat entre l'arquebisbe i valdesos.³⁹ Tot i que el tractat està dirigit contra els valdesos, l'autor també dedica una part del text a refutar les «*alias haereses*» que remetien als errors professats pel catarisme.⁴⁰ La denúncia de Bernat coincidia amb l'aparició del decret d'Alfons de 1194 i és probable que la presència d'aquesta heretgia valdesa a Narbona hagués alertat del perill a Catalunya. Les relacions entre ambdues regions eren importants a l'època tal i com ho evidencia la proximitat geogràfica i les relacions comercials entre els dos territoris.⁴¹ L'Església catalana va dependre de l'arquebisbat de Narbona fins a mitjan segle XII, en què es va iniciar un procés

37. Mansi 22, 492-493: «Catharos et patarinos, qui se Humiliatos vel Pauperes de Lugduno».

38. H. MAISONNEUVE, *Études sur les origines de l'Inquisition...* p. 151-156; H. G. WALTHER, «Häresie und päpstliche politik», dins: W. LOURDAUX, D. VERHELST (eds.), *The concept of heresy...* p. 124-126.

39. PL 204, 793-1084; EFV, 64-90.

40. PL 204, 793.

41. A. ABULAFIA, «Narbonne, the lands of the crown of Aragon, and the Levant trade 1187-1400», dins: *XIIè Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*, Montpeller, 1985, vol. 1, p. 189-207; C. BATLLE, «Relaciones de Barcelona con Occitania en el siglo XIII», dins: *XIIè Congrès de la Couronne d'Aragon*, Montpeller, 1985, vol 2, p. 9-23; J. CAILLE, «Urban expansion in the région of Languedoc from the eleventh to the fourteenth century: the examples of Narbonne and Montpellier», dins: J. CAILLE, *Medieval Narbonne: a city at the heart of the troubadour world*, Ashgate, 2005, 2ª part, p. 51-72.

d'autonomia amb la restauració de la seu de Tarragona.⁴² Tot i això, els vincles entre ambdues esglésies foren molt patents. El mateix Guillem Berenguer, fill il·legítim de Ramon Berenguer IV i parent del rei Pere el Catòlic, fou arquebisbe de Narbona des de 1191 fins a 1212, any en què fou deposat.⁴³

Si a Narbona la presència de l'heretgia valdesa es remuntava de manera clara a la darrera dècada del segle XII, podem constatar la presència de l'heretgia dualista càtara en aquest mateix espai geogràfic a través de l'aparició de diversos tractats teològics que combaten al catarisme. Aquest conjunt de tractats provenen d'una mateixa regió geogràfica i va tenir com a centre les escoles jurídiques i teològiques de Montpeller, una senyoria que quedà sota domini de la corona d'Aragó a partir de 1204. A partir de 1160, a Montpeller i ciutats veïnes s'hi van desenvolupar escoles de dret canònic formades per mestres que havien estudiat a Bolonya, com per exemple Placentí, les summes del qual podrien haver inspirat la base del decret.⁴⁴ El concili celebrat el 1195 a Montpeller va incloure les disposicions del III concili del Laterà, i una condemna a «*omnes haereticos*» perseguits per l'Església.⁴⁵ Va ser al voltant d'aquestes escoles teològiques que, al final del segle XII i principi del XIII, van aparèixer un seguit de tractats doctrinals que combatien la dissidència càtara per convertir l'heretgia,

42. Sobre el procés de restauració de la seu de Tarragona i l'ordenació de les esglésies catalanes vegeu J. M. FONT RIUS, «Entorn de la restauració cristiana de Tarragona. Esquema de la seva ordenació jurídica inicial», dins: *Boletín arqueológico*, Tarragona, LXVI, 1966, p. 83-105; L.-J. Mc. CRANK, «La Restauración eclesiástica y reconquista en la Catalunya del siglo XI: Ramon Berenguer I y la sede de Tarragona», dins: *Analecta Sacra Tarraconensia*, 1976-1977, vol. 49-50, p. 5-39; J. FIGUERAS, *La restauració de la Seu de Tarragona*, Arquebisbat de Tarragona, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

43. E. GRAHAM-LEIGH, «Hirelings and Shepherds: Archbishop Berenguer of Narbonne (1191-1211) and the Ideal Bishop», dins: *English Historical Review*, 116, 2001, p. 1083-1102.

44. H. MAISONNEUVE, *Études sur les origines de l'Inquisition...* p. 139-141. Sobre les escoles de Montpeller vegeu els treballs de André Gouron, A. GOURON, «Les juristes de l'école de Montpellier», dins: A. GOURON, *Études sur la diffusion des doctrines juridiques médiévales*, Londres, 1987, p. 3-35; P. TISSET, «Placentin et son enseignement à Montpellier. Droit romain et coutume dans l'ancien pays de Septimanie», dins: *Recueil de mémoires et travaux*, publiée par la Société d'histoire du droit et des institutions des anciens pays de droit écrit, fasc. 2, 1951, p. 67-94.

45. Mansi 22, 667-672.

tal i com ha destacat Annie Cazenave, en un problema de llenguatge.⁴⁶ Era una resposta als comentaris i les analogies que els doctors càtars establien a través de les Sagrades Escriitures per formular una nova doctrina. Per als teòlegs catòlics, això era una transgressió del missatge evangèlic i per aquesta raó iniciaren un combat dialèctic fonamentat en la lògica, la retòrica i la gramàtica.⁴⁷ Era una «perversió de l'escriptura».⁴⁸

Un dels tractats més importants fou el *De Fide Catholica* d'Alan de Lille, dedicat a Guilhem de Montpeller, que refutava les tesis dels qui afirmaven la dualitat de principis.⁴⁹ Un altre llibre contextualitzat en aquesta regió del sud de França i nord de Catalunya, era el *Liber Antiheresis*, un manuscrit del final del segle XII atribuït a Duran d'Osca.⁵⁰ La versió més antiga d'aquest tractat, conservat a Madrid, fusiona en un mateix volum un primer llibre realitzat per un teòleg valdès que presenta el model d'eclesiologia valdesa alternada amb la disputa contra l'heretgia i, un segon llibre elaborat per un teòleg catòlic que concentra en cinc capítols els punts principals del debat contra l'heretgia càtara. Aquesta segona part és un dels primers textos escrits per un teòleg catòlic –tal i com ho demostra el coneixement teològic de l'autor i l'ús que fa de les autoritats–, entre 1185 i 1190.⁵¹ Aquests llibre està dividit en cinc capítols que integren, tal i com ha destacat Pilar Jiménez, un gran nombre de les citacions bíbliques i patristiques

46. A. CAZENAVE, «Langage catholique et discours cathare: Les écoles de Montpellier», dins: *L'art des confins: Mélanges offerts à M. de Gandillac*, París, 1985, p. 137-152.

47. A. CAZENAVE, «Langage catholique et discours cathare... p. 146-147; P. JIMENEZ, «Le 'traité cathare anonyme': un recueil d'autorités à l'usage des prédicateurs cathares?», dins: *Heresis* 31, 1999, p. 95.

48. *Liber Antiheresis*, (ed. K.-V. SELGE), p. 116.

49. PL, 210, 308: «Quibus auctoritatibus muniti haeretici, dicunt esse duo rerum principia».

50. Pel que fa a la versió de Madrid, Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 1114; La versió de París fusiona els dos llibres de Madrid en un de sol, Bibliothèque Nationale de France, ms. 13446.

51. A. DONDAINE, «Durand de Huesca et la polémique anti-cathare», dins: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 29, 1959, p. 228-277; C. THOUZELLIER, «Controverses Vaudois-Cathares a la fin du XIIe siècle (d'après le livre II du "Liber Antiheresis", ms. Madrid 1114 et les sections correspondantes du ms. BN lat. 13446)», dins: *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age*, T. XXVII, 1960 (1961), p.137-227.

que també són presents al tractat anònim càtar que reproduïx el *Liber Contra Manicheos*, un llibre escrit al voltant de 1224 per refutar l'heretgia càtara i atribuït també a Duran d'Osca.⁵² Per tant, és probable que ambdós llibres, l'*Antiheresis* i el *Contra Manicheos*, escrits amb trenta anys de diferència, combatessin teològicament una mateixa base del tractat càtar. Aquesta compilació d'autoritats que es troba en els dos tractats està realitzada de manera més ordenada i sistemàtica a l'*Antiheresis* (final del segle XII) que al mateix tractat càtar (reproduït al *Contra Manicheos* al voltant de 1224). Això és degut al fet que aquest tractat càtar era una argumentació defensiva escrita amb la intenció de mostrar la veracitat de la seva fe per fer front als atacs dels teòlegs i aquesta metodologia pot suggerir que ambdós tractats teològics devien ser escrits per autors diferents.⁵³ Aquest segon llibre, fonamentat en l'ortodòxia catòlica i l'ús del llenguatge podria procedir, com apunta Annie Cazenave, de les escoles de Montpeller.⁵⁴

El fet cert és que la influència d'aquest segon llibre es va fer notar en altres tractats que aparegueren en la mateixa regió geogràfica (potser a Elna) per combatre la dissidència càtara al nord de Catalunya i al sud de França. Un d'aquests tractats és l'*Opusculum contra haereticos*, anònim conservat a Madrid.⁵⁵ Amb el mateix títol es conserva un altre tractat, el *Contra hereticos* d'Ermengaud,⁵⁶ atribuït a

52. P. JIMENEZ, «Le traité cathare...p. 78 i 84; edició del tractat a C. THOUZELLIER (ed.), *Une somme anti-cathare: Le Liber contra Manicheos de Durand de Huesca*, Louvain: Spicilegium sacrum Lovaniense 1964.

53. P. JIMENEZ, «Le traité cathare...p. 94-95. Aquesta voluntat es posa de manifest al pròleg del mateix tractat «de compilatione Manicheorum», *Liber contra Manicheos*, (ed. de C. THOUZELLIER), p. 87-88: «Quoniam nonnulli de divinis operibus atque creaturis nobis male impropert, idcirco ea que inde sentimus, verbis et corde pariter confitemur, ut qui ob hanc causam nos ignoranter impugnant, lucidius rei veritatem cognoscentes percipiant».

54. A. CAZENAVE, «Langage catholique et discours cathare...», p. 137-152.

55. *Opusculum contra hereticos et eorum errores*, ff. 62-128, inclòs dins ms. 6911 *Expositio super Cantica Cantorum*, Biblioteca Nacional (Madrid).

56. *Contra haereticos* d'Ermengaudus, ed. PL 204, col. 1235-1272; Vegeu al respecte ZERNER, «Au temps de l'appel aux armes contre les hérétiques: Du 'Contra Henricum' du moine Guillaume aux 'Contra hereticos'», dins: M. ZERNER (ed.), *Inventer l'hérésie?... p. 119-156*; R. MANSELLI, «Ermenegaudus, il 'Contra Waldenses' ed il nuovo capitolo sui valdesi», dins: *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*, 67, 1955, p. 253-264; C. THOUZELLIER, «Le 'Liber antiheresis' de Durand de Huesca et le 'Contra hereticos' d'Ermengaud de Béziers», dins: *Revue d'histoire ecclésiastique* 55, 1960, p. 130-141.

Ermengaud de Beziers, antic heresiarca i company de Duran d'Osca,⁵⁷ tot i que probablement fos del teòleg catòlic Ermengaud abat de Saint-Gilles de Nimes (1179-1195) i protector d'Alan de Lille.⁵⁸ L'organització del contingut i la pràctica litúrgica del *Contra hereticos*, mostren una versió primerenca d'un tractat elaborat per un catòlic que utilitza només el Nou Testament per a la refutació de l'heretgia dualista.⁵⁹ Malgrat les similituds amb els tractats anteriors, també hi ha diversos aspectes que els situen en períodes diferents; per exemple la descripció del ritual càtar conegut com *consolamentum*, molt més descriptiu en el *Contra hereticos* que l'*Antiheresis*.⁶⁰ El tractat d'Ermengaud combatia doctrinalment l'existència de dos déus sense principi i creadors de dues realitats,⁶¹ com ho feia l'autor de l'*Antiheresis*⁶² i, per tant, el tractat càtar anònim del segle XIII.⁶³ Aquesta mateixa estela combativa de l'*Antiheresis* també és present en la *Manifestatio haeresis albigensum et lugdunensum* atribuïda al mateix Ermengaud.⁶⁴ Els mateixos errors presentats a la *Manifestatio* són els que segueix l'autor del llibre segon de l'*Antiheresis*.

Aquesta producció de tractats que inclou diferents versions de cada un d'ells (dues versions de l'*Antiheresis*, tres de l'*Opusculum*

57. Ermengaut de Besiers fou un valdès i company de Duran d'Osca en el viatge a Roma de 1208 per a la fundació dels Pobres Catòlics. A. DONDAINE, «Durand de Huesca et la polémique anti-cathare...», p. 250-251; C. THOUZELLIER, *Catharisme et valdeisme...* p. 272-284.

58. A. CAZENAVE, «Langage catholique et discours cathare...» p. 143.

59. P. JIMÉNEZ, *Les catharismes. modèles dissidents du christianisme médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*, Presses universitaires de Rennes, 2008. p. 288.

60. Sobre aquest ritual Ermengaut ofereix una extensa descripció i en canvi Duran menciona la imposició de mans i la recepció de l'Esperit Sant d'una forma molt més reduïda; vegeu PL 204, 1262 i *Liber Antiheresis* (Ed. de K.-V. SELGE), p. 56-57 (de manuum impositione).

61. *Contra haereticos* d'Ermengaudus, cap. 2 «non esse duos deos», PL 204, 1237.

62. *Liber Antiheresis* (Ed. de K.-V. SELGE), p. 236: «duos esse deos sine inicio, unum bonum et alterum malum».

63. *Liber contra Manicheos* (Ed. de C. THOUZELLIER), p. 98-99, cap. II: «Sed quoniam sunt plures qui deo reliquo seculo et de aliis creaturis minime current, preter hec que videntur in hoc seculo nequam, vana et corruptibilia et prorsus, sicut de nichilo veniunt, in nichilum reversura, nos vere dicimus quod aliud seculum est, et alie creature incorruptibiles et eternere, in quibus fides atque spes nostra consistit».

64. Reims, Bibliothèque Municipale, Ms. 495 ff. 135r-137v; Ed. A. DONDAINE, «Durand de Huesca et la polémique anti-cathare...» p. 268-271.

d'Ermengaud, dos del *contra Manicheos*, el més tardà i elaborat pel prior dels Pobres Catòlics, un de l'*Opusculum* conservat a Madrid, la *Manifestatio*, etc.) ha portat a afirmar la existència d'una veritable oficina de textos a càrrec de Duran d'Osca (a qui se li han atribuït gran part d'aquests tractats, sobretot la base de la polèmica) i la comunitat de la qual era prior, els Pobres Catòlics, que van tenir des de 1212 un dels seus centres a la diòcesi d'Elna, territori de la Corona d'Aragó.⁶⁵ En aquest sentit, el llibre segon del *Liber Antiheresis*, que mostra una versió primerenca d'aquesta polèmica, tingué una important aportació a la base de l'elaboració dels altres tractats.⁶⁶

Tota aquesta gran ofensiva contra l'heretgia contextualitzada al final del segle XII i principi del XIII que es produeix a la regió de Narbona, Montpeller, Nimes, Pàmies, etc., contra els valdesos i els càtars va repercutir en l'aparició de les primeres mesures contra l'heretgia a la Corona d'Aragó i l'elaboració dels decrets. És probable que en l'aparició també influís l'assimilació que els concilis feien del terme «aragonenses», un concepte que indicava el lloc d'origen dels soldats, amb els «roters» i altres categories de mercenaris que acompanyaven els exèrcits i que foren condemnats reiteradament per la seva hostilitat. El III concili del Laterà condemnava les categories de «Brabantionibus et Aragonensibus, Navariis, Bascolis» i altres grups de mercenaris acusats de no respectar ni les esglésies ni els monestirs, que no distingien l'edat ni el sexe i sense pietat ho destruïen tot com els pagans.⁶⁷ Era una condemna dels «roters», grups de mercenaris que acompanyaven els exèrcits dels que la violència i el pillatge era comú per allà on passaven. Tots ells foren condemnats en el concili en el mateix cànon que l'heretgia. Un any abans del concili, el novembre de 1178, l'arquebisbe de Narbona realitzava una condemna dels heretges i «aragonenses» de la regió i instava els clergues a perseguir-los.⁶⁸ Amb el temps, aquestes categories quedaren associades amb els principals comtes del sud de França com Ramon de Tolosa, Ramon de Tarassona, Roger de Besiers o Bernat Ató de

65. C. THOUZELLIER, *Catharisme et Valdeisme...* p. 269-274.

66. K.-V. SELGE, «L'apport du Liber Antiheresis de Durand», dins: *Cahiers de Fanjeaux* 2: «Vaudois languedociens et Pauvres Catholiques», Tolosa, Privat 1967, p. 228-231.

67. Mansi 22, 232C.

68. HGL 8, 341-344.

Nîmes i els seus exèrcits, que defensaven l'heretgia en les seves terres. Això va portar la reiterada condemna d'aquestes categories. Era una acusació que buscava excomunicar els protectors i defensors de l'heretgia. El 1181, Etienne de Tournai escrivia a Raymond de Sainte-Geneviere a París per explicar-li el seu pelegrinatge i el perill que hi havia de trobar-se amb els «basculos» i els «aragonenses» quan es passava per aquest territori.⁶⁹ Un any després, el 1182, eren denunciats els «Basculi», «Brabansons», «catalans» i «aragonesos» entre d'altres, per referir-se a les tropes de soldats que atacaven Aquitània.⁷⁰ Al concili de Montpeller de 1195, també hi foren condemnats els «aragonenses»,⁷¹ i poc després, quan el bisbe d'Urgell, Bernat de Castelló, renunciava al bisbat perquè no es podia fer càrrec dels problemes de la diòcesi, el papa Innocenci recalcava que s'havia d'actuar amb mà ferma contra els «aragones» i «brabancones» d'Urgell que assetjaven la regió en les guerres feudals.⁷² Era la mateixa recomanació que feia el cronista Pierre Vaux de Cernay per les actuacions realitzades pel comte de Foix contra l'Església d'Urgell, el qual acompanyat de «roters», coneguts com «brabanzons» o «aragonesos», eren els causants dels mals de l'Església.⁷³ Els «roters» de la província de Narbona també foren condemnats el 1209, en el concili d'Avinyó,⁷⁴ i el 1215 en el IV concili del Laterà.⁷⁵

En el cas de la Corona d'Aragó, és probable que la reiteració de la denúncia dels «aragoneses» i l'assimilació d'aquestes categories en els concilis amb els heretges comportés la necessitat, pels volts de 1194, de promulgar un decret contra l'heretgia, tal i com s'estava fent en altres regions. Abans de l'elaboració del decret, el 1192, el rei Alfons va establir unes constitucions de Pau i Treva en una assemblea

69. PL 211, 371-2.

70. *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, eds. L. DELISLE, M. BOUQUET, M. M. J. BRIAL y P. C. F. DAUNOUNDAUDET, 25 vols., París, Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 1737-1904, vol. 12, cap. 73, p. 450C.

71. Mansi 667-672.

72. PL, 214, 428. Sobre el període de Bernat de Castelló (1195-1198) vegeu D. J. SMITH, «The resignations of bishop Bernat of Castelló (1195-8) and the problems of La Seu d'Urgell», dins: F. ANDREWS, C. EGGER y C. M. ROSSEAU (eds.), *Pope, church, and city: essays in honour of Brenda M. Bolton*, Brill, 2004, p. 115-128.

73. *Hystoria Albigensis*, §126-132.

74. Mansi, 789.

75. Mansi, 1069.

realitzada a Barcelona sota la pressió de la noblesa, i de la qual, l'observació de la pau es fonamentava en els Usatges.⁷⁶ Aquí no hi sortia encara el problema de l'heretgia. Seran les constitucions del segle XIII les que integraran aquest problema; les constitucions de Pau i Treva que es van realitzar a Lleida a partir de 1214 condemnaven l'heretgia juntament amb els lladres i delinqüents i, aquests, quedaven exempts de la protecció que el rei atorgava als seus súbdits.⁷⁷ El decret d'Alfons de 1194 era, per tant, la primera vegada que es legislava tan severament al territori.

El decret d'Alfons fou reproduït posteriorment en diverses ocasions. El jesuïta i primer editor de les obres del bisbe Lucas de Tuy, Juan de Mariana, el va reproduir íntegrament en la introducció a les obres del bisbe de Tuy. El teòleg francès Margarine de la Bigne a la seva colossal *Maxima Bibliotheca Veterum Patrum*, publicada per primera vegada a París el 1575 en nou volums, va reproduir totalment el decret d'Alfons.⁷⁸ El també francès i teòleg del segle XVIII, Charles du Plessis d'Argentre, que va fer una compilació de les heretgies coneguda amb el nom de *Collectio judiciorum de novis erroribus*⁷⁹ el 1728, també reproduïx el decret al primer volum a l'apartat de l'heretgia valdesa.⁸⁰ El teòleg dominic Francisco Peña va afegir-lo a l'apèndix de l'edició del *Directorium Inquisitorvm* de Nicolau Eimeric.⁸¹ I el també dominic, acadèmic de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona i prior del convent de Santa Caterina, Josep Mercader, també el menciona a la seva *Dissertación sobre la herejía de los enzapados* de 1764.⁸² Tots ells, relacionen el decret amb

76. T. BISSON, *The Medieval Crown of Aragon: A Short History*, Oxford University Press, 1986, p. 52-57.

77. En aquest sentit, a les constitucions dels anys 1214 a Lleida, 1217 al Rosselló, 1218 a Villafranca del Penedés, 1225 a Tortosa o 1228 a Barcelona, els heretges hi apareixen juntament amb els lladres i queden exclosos de la Pau i Treva. Vegeu al respecte *Les constitucions de pau i treva de Catalunya*, op. cit.

78. El decret fou reproduït en les successives reedicions de l'obra a partir del segle XVII; M. de la BIGNE, *Magna Bibliotheca Veterum Patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum*, 1618-1622, Colònia, vol. 13, p. 230; M. de la BIGNE, *Maxima Bibliotheca Veterum Patrum*, Lugdvni (Lió), 1677, vol. 25, p. 190.

79. *Collectio judiciorum*, 81-110.

80. *Collectio Judiciorum*, 83.

81. N. EIMERIC, *Directorium Inquisitorvm*, Roma, 1578, p. 64-65 del Llibre II.

82. J. MERCADER, *Dissertación primera del error o herejía de los enzapados* dins de les *Dissertaciones historico-ecclesiasticas*, fols 21r-26v., del ms. 837 de la

l'aparició de la valdesia i no del catarisme. En canvi, aquestes col·leccions no integren la ratificació del decret que va fer el rei Pere, que va reproduir Pierre de la Marca a la seva *Marca Hispanica* de 1668 amb data del 1197, d'on el va extreure el teòleg italià Giovanni Domenico Mansi reproduït en la seva obra com un concili,⁸³ igual com ho va fer també Sáenz de Aguirre.⁸⁴ El decret d'Alfons també el mencionava Devic i Vaissète a la seva compilació històrica del Languedoc.⁸⁵ La còpia que reproduïx Pierre de la Marca porta la data de promulgació a Girona l'any 1197 i sense res més. Joaquim Miret i Sans va destacar sobre això que, amb gran probabilitat, el document devia ser emès el febrer de 1198.⁸⁶ Aquest canvi de data correspon al sistema de datació de l'època, el qual, basat en el còmput d'anys de l'Encarnació, iniciava l'any el 25 de març. En aquest cas, els documents realitzats entre gener i març de 1197 remetien en el còmput modern als mateixos mesos, però de l'any següent, és a dir, 1198. El decret no inclou el mes en el qual fou promulgat, però Pierre de la Marca el publica acompanyant el decret amb un altre document, amb data de febrer de 1197 a Girona. Aquest document és una acta de protecció reial i confirmació dels privilegis per al monestir de Banyoles, que inclou gran part dels signataris del document anterior. Pel sistema de datació i per aquesta similitud dels signants, Joaquim Miret i Sans va suggerir que el decret fou elaborat durant aquesta estada del rei a Girona, el febrer de 1198, i no el 1197, quan el rei es trobava a Perpinyà.

Quan el rei signava el decret hi havia present l'arquebisbe de Tarragona, Ramon.⁸⁷ El decret no menciona el cognom o el lloc

Biblioteca del Fons de Reserva de la Universitat de Barcelona; sobre aquest tractat vegeu S. GRAU, «Una breve disertación sobre los valdenses de Josep Mercader (1764)», dins: *Hispania Sacra* 129, 2012, p. 279-307.

83. Mansi 22, 673: «Decretum ipsum ex archivo ecclesie Gerundensis ab illustris Petro de Marca».

84. Joseph SAENZ AGUIRRE, *Collectio maxima conciliorum omnium Hispaniae et Novi Orbis*, vol. 5, Roma, 1755, p. 102-3; Sáenz Aguirre també es fonamenta amb Pierre de la Marca.

85. HGL 6, 221.

86. Vegeu al respecte J. MIRET I SANS, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Vol. 3, n. 17-18, Barcelona, 1906, p. 85-6. Aquest còmput es realitzava des de 1180 a Catalunya.

87. «In presencia Raimundi Terrachonensis archiepiscopi, Gaufredi Gerundensis episcopi, Raimundi, Barchinonensis episcopi et Guillelmi Ausonensis episcopi et

d'origen, però amb gran probabilitat era Ramon de Castellterçol, que va morir al novembre de 1198, i fou substituït pel també Ramon de Rocabertí el mateix 1198.⁸⁸ Segons afirmava el canonge barceloní Josep Blanc el 1739, aquest Ramon de Castellterçol era el mateix arquebisbe que havia participat en el decret d'Alfons, tot i que al document original no aparegui el seu nom.⁸⁹ En la signatura del decret del rei Pere també hi era present el bisbe de Girona Gaufred de Medinyà (1196-1198), el bisbe de Barcelona Ramon de Castellvell (1189-1199), Guillem de Tavertet (1195 -1233), bisbe de Vic i Guillem de Ceret (1187-1198), bisbe d'Elna, acompanyats per nobles Ponç Hug, comte d'Empúries (el seu fill fou excomunicat pel Papa perquè defensava l'heretgia), Guillem, vescomte de Cardona (que lluità contra els croats al costat de Pere el Catòlic), Gaufred de Rocabertí, Ramon Galceran, Bernard de Portella, Guillem de Cervera, Pere de Torroella i Arnau de Salis, entre d'altres.⁹⁰ En canvi, no hi era present l'arquebisbe de Narbona i parent del rei Pere, Guillem Berenguer, tot i que signava aquell febrer de 1198 l'acta de protecció reial i confirmació dels privilegis del monestir de Banyoles a Girona.

Després que el rei Pere promulgés el decret al 1198, constatem

Guilielmi Helenensis episcopi, per manum Johannis Beraxensis domini regis notarii et mandato eius scripta». A l'edició de la Fundació Noguera, no hi apareix el bisbe de Vic.

88. A vegades aquesta duplicitat del nom ha generat confusió entre els dos arquebisbes anomenats Ramon. L'arquebisbe de Tarragona del decret és més probablement Ramon de Castellterçol, encara actiu a principis de 1198; sobre aquest arquebisbe vegeu també J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol 19, Madrid, 1803, p. 171-176.

89. Joseph BLANC, *Arxiepiscopologi de la santa iglésia metropolitana de Tarragona*, 1739, fols. 63v-65r ms. 312 de la Biblioteca de Catalunya; aquest arquebisbe era el que, segons el mateix canonge Joseph Blanc, el 1194 «procura amb lo rey D. Alfonso, de qui era molt estimat, la extirpació y desterro dels heretges valdenses, dits per altres noms Pauperes de Lugduno que tenien contaminada molta part de les diòcesis d'Urgell i Lleida», fol 64r. Tot i això al document de 1194 no hi ha signatura de l'arquebisbe Ramon, any en què accedí al pontificat.

90. «Poncius Hugo, comes Empurianensis, Guillelmus de Cardona, Gaufridus de Rochabertino, Raimundus de Villamulorum, Raimundus Gaucerandi, Bernardus de Portella, Guillelmus de Granata, Petrus Latronis, Eximinus de Lusua, Michel de Lusua, Guillelmus de Cervaria, Petrus de Torreçella, Arnaldus de Salis, Petrus, Ausonensis sacrista, Berengarius de Palaciolo, Barchinonensis sacrista, et Guillelmus Durfortis».

un augment important en les mesures contra l'heretgia, i no és casualitat. El gener de 1198, accedia al pontificat Lotari Conti de Segni, conegut amb el nom d'Innocenci III, una peça fonamental en el desenvolupament de les mesures contra l'heretgia a Europa.⁹¹ El rei Pere va ratificar el decret justament un mes després que el Papa Innocenci accedís al pontificat. Aquell mateix febrer que s'emetia el decret, es realitzava també una conferència a Perpinyà en la qual participava el rei Pere juntament amb Ramon VI de Tolosa i el comte Bernat IV de Comenge, organitzada a petició de Guillem Berenguer, arquebisbe de Narbona i oncle del rei Pere, per a consolidar la reconciliació entre el casal d'Aragó i el de Tolosa que, durant la segona meitat del segle XII, havien estat en pugna per l'hegemonia a la regió occitana. Amb aquest tractat es consolidava l'hegemonia de la Corona d'Aragó, procés que continuava amb el matrimoni del rei Pere i Maria de Montpeller amb la cessió al rei de la senyoria de Montpeller com a dot.⁹²

INNOCENCI III I EL PRIMER IMPULS EN LA LLUITA CONTRA L'HERETGIA A CATALUNYA

El febrer de 1198, des de Perpinyà i amb el bisbe d'Elna present, el rei confirmava les terres i fortalezes als senyors de la vila de Torrelles, al comtat de Foix, Ponç de Vernet i Ramon de Castell Rosselló, entre d'altres, a través d'un pagament.⁹³ Ambdós senyors van ser considerats posteriorment defensors del catarisme i, en el cas

91. Sobre Innocenci III i l'heretgia vegeu: D. MANSILLA, «Inocencio III y los reinos hispánicos», dins: *Anthologica Annu*, 2, 1954, p. 9-49; A. OLIVER, *Táctica de propaganda y motivos literarios en las cartas antiheréticas de Inocencio III*, Roma, 1957; O. CAPITANI, «Legislazione antiereticale e strumento di costruzione politica nelle decisioni normative di Innocenzo III», dins: *Bollettino della Società di studi valdesi* 140, 1976, p. 31-53; B. BOLTON, *Innocent III: studies on papal authority and pastoral care*, Aldershot, Variorum, 1995; J. C. MOORE (ed.), *Pope Innocent III and his World*, Aldershot, 1999; D. J. SMITH, *Innocent III and the Crown of Aragon: the limits of papal authority*, Aldershot, 2004; M. MESCHINI, *Innocenzo III e il Negotium pacis et fidei in Linguadoca tra il 1198 e il 1215*, Roma, Bardi 2007.

92. *Documentos de Pedro*, vol. 1, doc. 121, p. 259; vegeu al respecte M. AURELL, *Les noces del comte*, 1998, p. 405-442.

93. *Documentos de Pedro*, vol. 1, doc. 118, p. 255-7.

de Ramon Castell Rosselló, va utilitzar el seu castell per protegir els heretges i enfrontar-se al bisbe d'Elna uns anys més tard.⁹⁴ El mateix mes de febrer, el rei Pere atorgava una sentència d'absolució a favor de Ramon de Sant Llorenç i Guillem de Sant Hipòlit.⁹⁵ Tot i que el document no especifica que l'absolució sigui pel crim d'heretgia, el mateix mes el monarca catalanoaragonès havia promulgat el decret contra l'heretgia. El mes següent, el rei Pere donava i concedia les «*salves fidelitates*» dels castells que Arnau de Castellbò tenia del rei, tal i com s'havia realitzat anteriorment.⁹⁶ Era al vescomtat de Castellbò on el catarisme trobaria uns anys després un dels espais de difusió més importants del Principat, tot i que es probable que ja hi fos present a través del comtat de Foix. Aquell mateix any de 1198 es reprenien de les guerres entre el comte d'Urgell i el comte de Foix, acompanyat d'Arnau de Castellbò, aquests dos últims units contra l'Església d'Urgell. El «*Memorial de danys donats per lo comte de Foix i bescomte de Castellbò a la iglesia de Urgell*» és un document que forma part d'un conjunt de cinc escrits relacionats tots ells amb els conflictes entre l'Església i el comte de Foix acompanyat del vescomte de Castellbò, produïts entre el 1195 i 1239.⁹⁷ Entre ells, es troba el saqueig de l'església de la Seu i de la mateixa ciutat, realitzats pocs anys abans que es reprenguessin les guerres. El cronista Pierre Vaux de Cernay també relata els successos en la seva *Hystoria Albigensis* per deixar constància de les actuacions del comte de Foix contra l'Església.⁹⁸

Aquest anticlericalisme present al territori ja des del final del segle

94. *Les Registres de Grégoire IX (1227-41)*, ed. Auvray, Paris, 1890-1955, vol 2, doc 3481 p. 549; doc 3482, p. 550; doc 3584 p. 608 i doc 3589 p. 612.

95. *Documentos de Pedro*, vol. 1, doc. 120, p. 259-60.

96. T. BISSON, «Feudalisme català al segle XII», dins: *L'impuls de Catalunya. L'època dels primers comtes-reis (1140-1225)*, Vic, Eumo, 1997, p. 71, [art. orig. «Feudalism in twelfth-century Catalonia», *Structures Féodales et Féodalisme dans l'Occident Méditerranéen (xe-xiie siècles). Bilan et Perspectives de Recherches*, Roma, École Française de Rome, CNRS, 1980, p. 173-192]; *Documentos de Pedro*, vol 1, doc. 134, p. 273-4.

97. C. BARAUT, *La senyoria d'Andorra*, doc. 1, p. 290-298. Sobre aquests episodis vegeu C. GASCÓN, «Els anys més convulsos de la Seu d'Urgell: el comte de Foix, el vescomte de Castellbò i els càtars», dins: *La Princesa sàvia. Les pintures de santa Caterina de la Seu d'Urgell*, Museu Nacional d'Art de Catalunya - Museu Episcopal de Vic (Barcelona - Vic), 2009, p. 39-48.

98. *Hystoria Albigensis*, §126-132.

XII, podria haver facilitat la penetració del catarisme en aquesta regió. Per altra banda, el desembre de 1198, el rei atorgava a Guilhem de Lordat el castell de Laguàrdia amb totes les seves pertinences.⁹⁹ En el document, on també apareix Arnau de Castellbò, es fa referència a Lordat, una zona càtara. Poc després, el 1202, era el mateix vescomte de Castellbò qui comprometia la seva filla Ermessenda amb el fill del comte de Foix i futur hereu, Roger Bernat II. Era un acord fet a Tarascó en el qual ambdós implicats instituïen els respectius béns als seus fills per unir el vescomtat de Castellbò amb el comtat de Foix, un territori a través del qual el catarisme tingué llibertat per a expandir-se.¹⁰⁰ Un any després, el 26 de febrer de 1203, el rei Pere havia d'intervenir a petició de Ramon Roger, comte de Foix com a àrbitre, al ser aquest capturat juntament amb Arnau de Castellbò pel comte Ermengol VIII d'Urgell.¹⁰¹

El 1198 també van aparèixer les primeres mesures del papa Innocenci centrades en el territori de la Corona d'Aragó.¹⁰² El Papa insistia a l'arquebisbe de Tarragona i les diòcesis que li eren sufragànies perquè prestessin ajuda als legats pontificis Rainieri i Guidone, en una carta extensa, que servia per a preparar el terreny als seus legats pontificis en la lluita contra l'heretgia, una vegada establert el decret. El Papa començava la carta insistint en la deploració i el gran dolor que sentia per aquells que pretenien construir diverses esglésies –o més aviat «sinagogues de Satanàs»–, que alterava la doctrina evangèlica, apostòlica i profètica amb l'objectiu de defensar el seu error.¹⁰³ El Papa es referia a aquells que refusaven el magisteri de l'Església de Roma i seduïen els crèduls i poc instruïts per contaminar de manera astuta molta gent «amb el virus de la seva iniquitat».¹⁰⁴

Aquests són els heretges anomenats «valdesos, càtars i patarins», que «es mouen per la vostra província de tal manera que ja han infectat,

99. *Documentos de Pedro*, vol. 1, doc. 186, p. 325.

100. HGL 6, 198. Sobre el catarisme al comtat de Foix vegeu Cl. PAILHÈS, «Le groupe aristocratique en comté de Foix, XIe-XIIIe siècles», dins: *Les voies de l'hérésie: le groupe aristocratique en Languedoc (XIe-XIIIe siècles)*, Carcassona, 2001 (Heresis, 8), vol. 2, p. 121-177.

101. C. BAUDON DE MONY, *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, París, 1896, vol. 2, p. 27

102. PL 214, 81-3; Mansilla, p. 172-4, doc 141.

103. PL 214, 81C.

104. PL 214, 81D.

amb les trampes i el ferment del seu error innombrables pobles».¹⁰⁵ Per aquesta raó, el Papa enviava a la província eclesiàstica de Tarragona el seu fill predilecte, el germà Ranieri, acompanyat del germà Guidone, amb «lliure poder perquè per sentència d'excomunió i interdicte expulsés els heretges de la seva terra sense cap tipus d'apel·lació».¹⁰⁶ Innocenci descriu aquests heretges com a guineus que corrompien la «vinya del Senyor»,¹⁰⁷ un recurs emprat per sant Bernat de Claravall al *Sermó dels Càntics* com a metàfora del perill que representava l'heretgia.¹⁰⁸ El mateix recurs literari era utilitzat per l'autor del llibre segon de l'*Antihéresis*.¹⁰⁹

El legat Rainieri tenia la potestat per a pronunciar sentència d'excomunicació contra els heretges i tothom que els donés refugi, hi negociessin, participessin en alguna reunió o els ajudessin en la seva «perversitat».¹¹⁰ Amb aquestes facultats, el legat Rainieri procedia contra els heretges, fautors i defensors. En aquesta carta, el Papa ordenava a l'arquebisbe de Tarragona que en la mesura de les seves possibilitats els donés suport i els ajudés en la seva tasca perquè els heretges s'apartessin del mal camí i tornessin al Senyor. Si algun dels «ministres de Satanàs» no pogués ser convertit, el Papa ordenava que fos expulsat de la terra, i per la sentència d'excomunicació que els seus béns fossin confiscats.¹¹¹ El Papa feia extensible aquesta petició

105. PL 214, 82B.

106. PL 214, 82C.

107. PL 214, 82B.

108. «Capite nobis vulpes parvulas, quae demoliuntur vineas», *Sermones In Cantica Canticorum*, PL 183, 1084 (Sermo 64); Vegeu al respecte J. LECLERCQ, «L'hérésie d'après les écrits de San Bernard de Clairvaux», dins: W. LOURDAUX, D. VERHELST (ed.), *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th C.). Proceedings of the international conference, Louvain may 13-16, 1973*, p. 12-26; O. LEGENDRE, «L'hérésie vue de Clairvaux: Témoignage inédit d'un recueil cistercien d'exempla sur les mouvements hérétiques de la fin du XIIe siècle», dins: *Heresis*, 2000, 33, p. 69-78; D. IOGNA-PRAT, *Ordonner et exclure: Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'islam, 1000-1150*, Flammarion, 2004, p. 131-2; B. M., KIENZLE, *Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania, 1145-1229: Preaching in the Lord's Vineyard*, York Medieval Press 2001, pp 25-55; M. SCOPELLO, «Le renard symbole de l'hérésie dans les polémiques patristiques contre les gnostiques», dins: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 1991, vol. 71, 1, p. 73-88.

109. *Liber Antihéresis*, (ed. K.-V. SELGE) p. 110: «vulpecule, quae demoliuntur vineas».

110. PL 214, 83C.

111. PL 214, 82C-83A.

als prínceps, nobles, comtes i tots els barons i magnats establerts a la seva diòcesi i exhortava que per la remissió dels seus pecats ajudessin l'arquebisbe en aquesta tasca.¹¹²

La carta d'Innocenci és una mostra del llenguatge característic que van utilitzar els legats cistercencs i la jerarquia eclesiàstica a l'hora de referir-se a l'heretgia.¹¹³ Era una propaganda caracteritzada per un llenguatge comú a l'època per tractar l'heretgia com una malaltia que contaminava la regió a través de conceptes com pesta, plaga, infecció, càncer, etc.¹¹⁴

Aquesta mateixa carta, el Papa la va estendre a altres bisbes com l'arquebisbe de Narbona, per advertir-lo de la penetració del «virus de l'heretgia» en la seva regió.¹¹⁵ Les facultats de Rainieri havien augmentat considerablement amb concessions per part d'Innocenci; el legat pontifici era l'encarregat aquell mateix any d'anul·lar el matrimoni concertat entre el rei Alfons IX de Lleó i Berenguera, promoure la pau entre els regnes hispànics i la ruptura d'aliances contra els musulmans,¹¹⁶ i tenia, fins i tot, la potestat d'absoldre el rei de Lleó.¹¹⁷ Aquest legat, acompanyat de Guidone, era el que a partir de 1198 va començar a actuar contra l'heretgia a la Corona d'Aragó. Poc després, el juliol de 1201, Innocenci exhortava Guillem VIII, senyor de Montpeller, a assistir amb tots els esforços possibles Giovanni de Santa Prisca, legat apostòlic de Provença, que tenia la missió de lluitar contra l'heretgia,¹¹⁸ i poc després el Papa eximia d'excomunió el mateix Guillem per la seva tasca en aquest assumpte.¹¹⁹

112. PL 214, 82D.

113. Sobre el Cister i la propaganda vegeu: B. M., KIENZLE, *Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania, 1145-1229: Preaching in the Lord's Vineyard*, York Medieval Press 2001; A. BRENON, «Les cisterciens contre l'hérésie, XIIIe-XIIIe siècles. Des vignes domestiques aux vignes du Seigneur: Des croisés dans l'âme», A. BRENON, *Les archipels cathares*, Castelnau la Chapelle, L'Hydre, 2003, p. 231-263

114. R. I. MOORE, «Heresy as Disease», dins: W. LOURDAUX, D. VERHELST (ed.), *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th C.). Proceedings of the international conference, Louvain may 13-16, 1973*, p. 1-11.

115. PL 214, 457-458: «Episcopi Carcassonensis resginationen approbat (in diocesi virus praevaricationis haereticos penetravit... ac praefatos haereticos de Narbonen».

116. PL 214, 79-81; Mansilla, doc. 138, p. 168-170.

117. Mansilla, doc 140 p. 171-172.

118. *Documentos de Pedro*, vol 1, doc. 281, pag. 416.

119. PL 217, 90; *Documentos de Pedro*, vol 1, doc. 282, p. 416.

L'1 d'abril de 1198, el rei Pere establí unes constitucions de Pau i Treva sota jurament aplicades a tot el territori del Principat de Catalunya, que seguia el model dels seus antecessors, mitjançant les quals protegia l'Església, les persones eclesiàstiques i els seus béns. Al mateix temps establí l'excomunió per a aquells qui violessin la Pau i Treva, com també els seus còmplices.¹²⁰ Un any abans, el rei havia fet el jurament de fidelitat i protecció a l'Església d'Elna,¹²¹ regió que tot i dependre eclesiàsticament de Narbona, formava part del territori de la Corona d'Aragó. La diòcesi d'Elna incloïa els territoris del Rosselló, el Conflent i el Vallespir, i el seu bisbe va estar implicat en afers del territori del Principat, com a la signatura del decret de 1198.¹²²

El 23 de desembre d'aquell mateix any, des del Laterà, el Papa escrivia a l'arquebisbe de Narbona, Berenguer, i al legat Rainieri en relació a la dimissió del bisbe Ot de Carcassona per raó de «*in diocesi virus praevaricationis haereticos penetravit*».¹²³ L'any següent, el Papa encarregava al cardenal i legat apostòlic de la província de Narbona que investigués l'arquebisbe Berenguer de Narbona, com a responsable de l'expansió de l'heretgia i del mal a la seva província eclesiàstica.¹²⁴ Era l'inici d'un llarg procés contra l'arquebisbe per raó d'heretgia.

El juliol de 1200 va aparèixer un testimoni d'heretgia a la diòcesi d'Urgell. Un capellà, A. de Puigvert, va jurar fidelitat al bisbe Bernat d'Urgell i al seu testimoni, prometia no ajudar ni de paraula ni d'obra els heretges ni els inçabatats.¹²⁵ Aquest testimoni ens remet a l'heretgia valdesa de forma explícita.¹²⁶ Com ha destacat Pilar Jiménez, en aquest

120. G. GONZALVO I BOU, *Les Constitucions de Pau i Treva a Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, 1994, n.º 19, p. 108-113; *Documentos de Pedro*, vol 1, doc. 136 p. 275-280. «[cànon VIII] Prohibemus eciam ne aliquis in tota terra nostra incendium mittat, vel ignem subponat, constituentes eciam quod raptos, fures, manifestos, latrones, nemo deffendat aut manuteneat, nec recipiat manifeste sive in occulto».

121. *Documentos de Pedro*, vol 1, doc. 77, p. 219

122. Sobre la formació del bisbat d'Elna vegeu P. VIDAL, *Elne historique et archéologique*, 1887, p. 26-61.

123. PL 214, 457-458.

124. PL 265, 401.

125. C. BARAUT, «Els documents dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», dins: *Urgellia*, 11, 1992-1993, doc. 1904, p. 69.

126. M. ALVIRA, D. SMITH, «Política antiherética»... p. 82.

cas, la valdesia podia servir a determinats clergues com a crítica de diferents aspectes de l'Església.¹²⁷ El testimoni de Puigvert ens indica que, dins l'Església, la por de les represàlies i el càstig per raó d'heretgia es podia percebre de forma diferent de com ho podien fer els que participaven en les lluites feudals del territori, i llur suport a postures dissidents era un símbol que els unia per fer front a l'Església. Per altra banda hem de tenir present que en les fonts catalanes de l'època, la valdesia tenia més preponderància a l'hora d'anomenar l'heretgia, tal i com passà en altres fonts posteriors tot i conèixer per altres referències que el catarisme tenia més pes. En el cas del testimoni de Puigvert era un període en el qual el catarisme començava a ser present a determinats indrets d'Urgell.

Tres anys després del testimoni d'Urgell, el 1203, el papa Innocenci enviava una carta a la reina d'Aragó i mare de Pere, Sança, com a resposta a la consulta que la reina li havia fet sobre el tractament que calia imposar als heretges. Com han mostrat Martín Alvira i Damian J. Smith, en aquesta carta hi són molt presents els trets de la butlla *Vergentis*.¹²⁸ El Papa responia la consulta de la reina a través de les disposicions vigents contra l'heretgia i remarcava la prohibició de defensar o ajudar heretges sota pena d'excomunió. La presència dels trets característics de la butlla *Vergentis* fomentava l'exclusió social de l'heretge sota el crim de lesa majestat. Aquesta característica ja era present en els decrets dels monarques Alfons i Pere, però aquesta vegada integrats en l'àmbit jurídic, quelcom que Innocenci potencià en el transcurs dels anys. El fet que la reina Sança consulti el Papa sobre el tractament que calia imposar als heretges es significatiu de la seva presència en regions de la corona durant aquests anys, en el qual apareixia un testimoni al nord del territori.

1204 I LA REAFIRMACIÓ DE L'ORTODÒXIA DEL REI PERE

En el transcurs de l'any 1204 es van produir diversos esdeveniments que van ratificar la posició ortodoxa del rei Pere davant l'heretgia. Aquell any, el catarisme celebrava el concili càtar a

127. P. JIMÉNEZ, *Les catharismes. Modèles dissidents du christianisme médiéval (XIIe-XIIIe siècles)*, Rennes, 2008, p. 318.

128. M. ALVIRA i D. J. SMITH, «Política antiherética...», vegeu apèndix documental.

Mirepoix, i a Carcassona es feia un col·loqui, una disputa pública, entre catòlics i heretges, en la qual el rei Pere fou present.

Les actes del col·loqui no ens han pervingut, com la majoria de les altres disputes hagudes a la regió aquells anys, però en coneixem l'existència gràcies a referències com la que Jean Benoist va incloure a la seva *Historie des Albigeois et des Vaudois* de 1691.¹²⁹ El document és una carta del rei d'Aragó que l'autor va trobar a l'Arxiu de Carcassona, l'original de la qual no s'ha conservat, on el rei donava el testimoni del col·loqui. Aquesta disputa va enfrontar heretges, principalment valdesos, però també càtars, amb el bisbe de Carcassona, i Arnau Amalric, Pere de Castellnau i Radolf de Fontfreda, els tres legats papals del Cister que estaven al cap de la propaganda contra l'heretgia.¹³⁰ El rei va escoltar com tretze catòlics s'enfrontaven a tretze heretges. Entre aquests darrers hi havia Bernat de Cimorra, «*hereticorum episcopus*», un bisbe càtar. A la disputa, s'hi van debatre aspectes doctrinals, alguns d'ells més pròxims a l'heretgia càtara.¹³¹

129. J. BENOIST, *Histoire Des Albigeois et des Vaudois ou Barbets* V:1, 1691, reed. Kessinger Publishing, 2009, p. 269-70; HGL 6, p. 231; EFV, 125-126; *Documentos de Pedro*, vol 2, doc. 438, p. 557-558. «Noverit universitas vestra quod me in Carcassone civitate constituto, anno Dominice incarnationis MCCIII mense februario, cum fere totam in heresi lapsam viderem, convocans una die Valdenses hereticos ex una parte et Carcassonensem episcopum et fratrem Radulfum et fratrem Petrum de Castronovo domini Pape nuntios ex altera, ad cognoscendum de heresi Valdensium, partibus audientiam dedi».

130. Sobre la importància d'aquests legats en la predicació de la croada vegeu: M. H. VICAIRE, «Les clerics de la croisade», dins: *Cahiers de Fanjeaux*, 4, 1969, p. 266-267. R. FOREVILLE, «Arnaud Amalric, archevêque de Narbonne (1196-1225)», *45e Congrès de la Fédération historique du Languedoc méditerranéen et du Roussillon*, 1972 (Narbonne, archéologie et histoire), 1973, p. 129-146; M. ALVIRA, «El venerable Arnaldo Amalarico (h. 1196-1225): Idea y realidad de un cisterciense entre dos Cruzadas», dins: *Hispania Sacra*, 48, 1996, p. 569-591; B. M. KIENZLE, «Innocenci III's papacy and the crusade years, 1198-1229: Arnaud Amaury, Gui of Vaux-de-Cernay, Foulque of Toulouse», dins: *Heresis*, 29, 1999, p. 49-81.

131. «Si unum solum Deum omnipotentem sine initio et fine, omium visibilium et invisibilium creatorem, et tam legis Moysaice quam Novi Testamenti datorem, crederent. Post multam fugam et multas verborum ambages, ore sacrilego publice confessi sunt tres et plures deos esse, asserentes omnia visibilia a Deo maligno creata esse, adjicientes ad cumulum blasphemie et damnationis sue legis Moysaice datorem Deum malignum esse. Confessi sunt etiam, quod auditu horribile est, Jesum Christum ita hominem patrem habere sicuti et feminam matrem. Sacramentum quoque baptismatis et altaris et generalem corporum resurrectionem penitus negavere. Manifeste etiam protestati sunt beatam Virginem Mariam de parentibus carnalibus

Tot i que el text mencioni només els valdesos, totes dues heretgies hi eren presents tal i com ho demostren els temes debatuts. De fet, l'afirmació del text de «plures deos esse, asserentes omnia visibilia a Deo maligno creata esse» ens remet a una doble creació del món, la doctrina que combatien Duran i Ermengaud, molt propera d'aquesta regió, en la qual no apareixien els principis que els imputava el teòleg Alan de Lille. El col·loqui de Carcassona va acabar amb una condemna de l'heretgia per part dels presents i recolzada pel rei; era una defensa pública de l'ortodòxia de Roma contra l'heretgia, la segona vegada que explícitament la condemnava en pocs anys.¹³²

Des de 1204, el papa Innocenci intensificà la crida a la croada demanant la col·laboració de Felip August, rei de França, que en aquells temps estava absorbit pel conflicte que mantenia contra Anglaterra. 1204 també era l'any en el qual s'intensificaven les aliances entre la casa de Barcelona i Tolosa a través de l'acord matrimonial entre Leonor, germana del rei d'Aragó, i el comte Ramon VI de Tolosa.¹³³ Tot i les acusacions que el comte de Tolosa rebia per part de l'Església i el Cister de defensar l'heretgia, aquesta decisió responia a la construcció d'un teixit dinàstic que estava per sobre de qualsevol acusació d'heretgia, i d'aquesta manera, Leonor va viure a la cort on el catarisme era present. L'abril del mateix any s'establia el tractat de Milhau mitjançant el qual, el rei Pere, Ramon de Tolosa i Alfons II de Provença, el germà del rei Pere que havia heretat el territori de Provença, firmaven un tractat d'ajuda mútua en cas de guerra.¹³⁴

El 1204, també hi havia problemes amb l'ortodòxia de l'arquebisbe de Narbona, Guillem Berenguer, parent del rei Pere. El 1200, el Papa havia encarregat al legat Arnau Amalric que

genitam non fuisse. Super omnibus autem capitulis per dictos domini Pape, auctoritatibus Novi Testamenti, sufficienter heretici sunt probati».

132. «In qua prolatis divine legis testimoniis et sacro sancte romane Ecclesie decretis, sufficienter de heresi sunt convicti. Verum auditis utriusque partis rationibus et allegationibus eos hereticos cognovi et judicavi... Verum et sequenti die in presentia episcopi dicte civitatis et aliorum quamplurimum eos hereticos judicavi».

133. HGL, 7, 28 y 104-105.

134. HGL 8, 518-522; *Documentos de Pedro*, vol. 2, doc. 448, p. 565-566 Ver al respecto M.-B. BRUGUIERE, «Un mythe historique: «l'impérialisme capétien» dans le Midi au XIIe et XIIIe siècles», dins: *Annales du Midi*, 97, 1985, p. 245-267.

investigués l'arquebisbe Berenguer, acusat de no esforçar-se prou en la lluita contra l'heretgia. Aquest assumpte es sumava a altres acusacions que propiciaren que les tensions entre l'arquebisbe i el Papa augmentessin amb els anys. El 30 de maig de 1203, Innocenci censurava l'arquebisbe i l'obligava a escollir entre l'arquebisbat de Narbona o l'abadia de Montearagón, a Osca, dos càrrecs incompatibles per a una mateixa persona.¹³⁵ El Papa acusava Berenguer d'abandonar la seu narbonesa i deixar de banda les seves obligacions per atendre assumptes d'Osca. Per aquesta raó, l'any següent, el Papa atorgava la facultat als canonges de l'abadia de Montearagón perquè procedissin a una nova elecció i al mateix temps privava Berenguer d'aquesta abadia i el deixava únicament com a arquebisbe de Narbona.¹³⁶ La relació entre l'arquebisbe i el Papa va arribar a un moment de gran tensió quan Innocenci va ordenar als legats Arnau Amalric, Peire de Castèlnau i Radolf de Fontfreda, que s'informessin sobre l'arquebisbe Berenguer, acusat de diversos crims.¹³⁷ Dos anys després, l'arquebisbe que sofria les pressions dels legats es va queixar al Papa de la situació. Això va propiciar que el 9 de maig de 1206, Innocenci ordenés als tres legats pontificis que deixessin tranquil l'arquebisbe i li donessin temps perquè pogués esmenar la seva conducta.¹³⁸ Un dels problemes era la presència de l'heretgia a la regió. Tot i que Berenguer havia abjurat de l'heretgia, estava acusat, des de feia temps, de negligència a expel·lir-la de la seva diòcesi. Les relacions entre tots dos no van millorar amb el temps, i menys encara la visió que el Papa tenia d'ell, encara que en realitat l'arquebisbe mai va deixar de treballar per la seva diòcesi.¹³⁹ El 29 de maig de 1207, des de Sant Pere de Roma, Innocenci escrivia a Arnau Amalric per demanar-li que tornés a informar-se sobre Berenguer.¹⁴⁰ Era un

135. PL 215, 83-84; Mansilla (1955), doc. 273, p. 302-304.

136. PL 215, 360-361; Mansilla (1955), doc 301 p. 333-4.

137. PL 215, 355-357; Mansilla (1955), p. 333, doc. 300. En 1204 era un punt àlgid en les relacions entre el Papa i Berenguer, que augmentà encara el 1206. Els legats van sentir la temptació de censurar Berenguer i apartar-lo del bisbat. Vegeu al respecte E. GRAHAM-LEIGH, «Hirelings and Shepherds: Archbishop Berenguer of Narbonne (1191-1211)... 2001, p. 1086-1087.

138. PL, 215, 883-885.

139. E. GRAHAM-LEIGH, «Hirelings and Shepherds: Archbishop Berenguer of Narbonne (1191-1211)... 2001, p. 1094-1095.

140. PL, 215, 1164-1165.

procés inquisitorial que incriminava l'arquebisbe per la seva conducta i negligència. La situació havia arribat al punt que el juny de 1210 el Papa escrivia a Arnau Amalric i Hugh Ramon, bisbe de Riez, perquè deposessin l'arquebisbe, si calia.¹⁴¹ Finalment, Berenguer fou cessat entre 1211 i 1212, i reemplaçat pel mateix Arnau Amalric en l'arquebisbat de Narbona. El cas de Berenguer fou comú a l'època. Molts bisbes de l'Església occitana foren censurats pels legats pontificis durant aquest període i substituïts al cap de l'Església per bisbes fidels i seguidors de l'ortodòxia de Roma.¹⁴² Tal i com ha destacat Elaine Graham-Leigh, l'arquebisbe Berenguer va representar els interessos de la Corona d'Aragó a la regió enmig de la croada Albigesa i això va provocar una situació de tensió; l'arquebisbe, parent del rei Pere, havia de mitjançar en la regió entre els interessos dels croats i Roma i els interessos del rei Pere i de la corona d'Aragó, sobretot aquells que repercutien al bisbat de Carcassona, que va quedar des de 1209 en mans dels croats.¹⁴³ No fou fins al 1211 que el rei Pere va aprovar la situació en una etapa que coincideix amb els anys més convulsos de l'arquebisbe.

Si el 1204 les relacions entre l'arquebisbe Berenguer i el Papa arribaven a un punt àlgid, el 15 de juny de 1204 es casaven el rei Pere i Maria de Montpeller.¹⁴⁴ Amb aquest matrimoni, el rei lliurava el Rosselló i rebia en dot la senyoria de Montpeller amb totes les seves terres i drets després que Guillem IX hagués abdicat. Montpeller era, tal i com hem vist, una zona activa en la lluita contra la dissidència i un centre comercial de primer ordre que reforçava la presència del rei a la regió i li permetia extreure nous recursos econòmics, no sense

141. PL 216, 283-284; No s'ha conservat la carta amb la deposició de Berenguer, però tradicionalment es creu que aquest fet s'esdevingué després d'aquesta carta. Vegeu al respecte HGL 6, 379.

142. Sobre la renovació de l'Església occitana vegeu; K. PENNINGTON, *Pope and bishops: The papal monarchy in the twelfth and thirteenth centuries*, Philadelphia, 1984, p. 75-114; J. C. MOORE, *Pope Innocent III (1160/61-1216): to root up and to plant*, Brill, 2003, p. 169-202; B. M. KIENZLE, *Cistercians, Heresy and Crusade in Occitania...* p. 135-173; M. MESCHINI, *Innocenzo III...* 2007, p. 512-515.

143. E. GRAHAM-LEIGH, «Hirelings and Shepherds: Archbishop Berenguer of Narbonne (1191-1211)... 2001, p. 1097 i seg. Vegeu també E. GRAHAM-LEIGH, *The Southern French Nobility and the Albigensian Crusade*. Woodbridge: The Boydell Press, 2005, p. 113-129.

144. A. TEULET, *Layettes du trésor de Chartes*, Paris, 1863, vol. 1, p. 252-253.

resistències per part del sector tradicional, el qual s'aixecà en revoltes en més d'una ocasió.¹⁴⁵

Al final de 1204 es va produir un esdeveniment de gran importància que va apropar encara més la monarquia catalanoaragonesa i el papat. Fou la coronació del rei a Roma l'11 de novembre de 1204; l'*Ordo Coronationis Petri Regis Aragonum*.¹⁴⁶ El 9 de novembre de 1204, el rei Pere va arribar a través del riu Tíber a Roma amb cinc galeres acompanyat d'un gran nombre de religiosos i nobles. L'acte es va realitzar l'11 de novembre i fou seguit d'un eloqüent ritual que descriu el document que s'inicià al monestir de Sant Pancraci, al costat de la basílica de Sant Pere, lloc on el rei fou ungit pel Papa. El pontífex li donà el mantell, la cota, l'orbe, la corona i la mitra i, a continuació, Pere va jurar sobre els Evangelis l'obediència a la fe catòlica i al Papa, vicari de Crist. Posteriorment, es dirigiren a la basílica de Sant Pere i, sobre l'altar, el Papa col·locà el ceptre i la corona a Pere. El rei va rebre l'espasa de cavaller de la mà d'Innocenci. Després, el rei i els seus acompanyants partiren amb la benedicció del Papa.

Aquest esdeveniment no deixava de ser insòlit a l'època, car els reis no solien coronar-se a Roma. Poc després, el 16 de juny de 1205, des de Sant Pere de Roma, el Papa concedia al rei Pere que els seus successors fossin coronats a Saragossa per l'arquebisbe de Tarragona¹⁴⁷ i, un any després, el 17 de juny de 1206 des de Ferentini, el Papa ratificava la seva concessió.¹⁴⁸ La coronació a Roma comportava beneficis al rei Pere, però també contrapartides. La coronació era la reafirmació de la seva ortodòxia amb un jurament de fidelitat a l'Església i la condemna i persecució de l'heretgia. Aquesta qüestió apareixia mencionada com l'*«hereticam pravitatem»*, i el jurament implicava al mateix temps que Pere custodiés la llibertat i immunitat de l'Església, servint la justícia i la pau, i defensant les lleis a tota la

145. Vegeu al respecte H. VIDAL, «L'Aragón et la révolution Montpelliéraine de 1204», dins: *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de langue d'oc...* 1988, vol. 1, p. 43-60

146. PL 215, 550; Mansilla, doc. 307, p. 339-341; J. VINCKE, *Documenta selecta mutuas civitatis Arago-Cathalaunicae et ecclesiae relationes illustrantia*, 1936, doc 4, p. 3-4; *Documentos de Pedro*, vol. 2, doc 485, p. 603-606.

147. PL 215, 665; Mansilla, doc. 314 p. 346-7

148. PL 215, 915; Mansilla, doc. 346 p. 369.

seva terra.¹⁴⁹ Era una bona gestió per a demostrar la seva ortodòxia. El rei també s'assegurava que no fos excomunicat, com alguns dels seus vassalls acusats de defensar als heretges. Poc abans que Pere morís a Muret el 1213, el papa Innocenci atorgava el privilegi del 4 de juliol de 1213 en el qual confirmava la prohibició als bisbes, arquebisbes, o legats papals d'excomunicar el rei.¹⁵⁰ Amb la coronació del rei Pere a Roma, el papa Innocenci també en sortia beneficiat, ja que s'assegurava la posició de Pere al capdavant de l'ortodòxia pensant, molt probablement, en la seva figura com a garant de l'ortodòxia a la regió occitana. Aquesta acció no deixava d'amagar la idea d'una teocràcia on el poder temporal quedava subjecte al poder espiritual.

Però al marge dels beneficis espirituals que podien motivar el fet i l'increment de l'honor reial, hi havia un gran nombre de causes en el context de 1204 que van fer d'aquest esdeveniment un acte també de caire polític.¹⁵¹ El viatge a Roma era precedit del matrimoni del rei amb Maria de Montpeller, i servia per a garantir el vistiplau i consolidar la seva presència a Montpeller que, fins al 1207, no es produí.¹⁵² Amb la coronació, el rei aconseguia el suport papal als seus projectes, com la conquesta de Mallorca i les illes Balears, envaïdes pels almohades l'any abans. També fou fonamental la qüestió de Sicília. Per al Papa era important que la dona de Frederic de Sicília fos de la casa reial aragonesa, la germana del rei Pere, quelcom en què insistirà en el transcurs dels anys.¹⁵³ L'agost de 1204, el Papa escrivia al rei

149. «Ego Petrus rex Aragonum, profiteor et polliceor quod semper ero fidelis et obediens domno meo pape Innocencio eiusque catholicis successoribus et Ecclesie Romane, regnumque meum in ipsius obedientia fideliter conservabo, defendens fidei catholicam et persequens hereticam pravitatem; libertatem te immunitatem ecclesium custodiam et earum iura defendam; in omni terra mee potestati subiecta iustitiam et pacem servare studebo, sic me Deus adjuvet et hec sancta Evangelia».

150. PL 216, 888.

151. Sobre la coronació vegeu B. PALACIOS, *La Coronación de los Reyes de Aragón 1204-1410*, València, 1975; una anàlisi del context en què es produí la coronació del rei Pere es troba a D. SMITH, «Motivo y significado de la coronación de Pedro II de Aragón», dins: *Hispania*, LX/1, 204, 2000, p. 163-179; D. SMITH, *Innocenci III...* p. 43-78.

152. PL 215, 1338; Mansilla, doc. 362, p. 384; *Documentos de Pedro*, vol. 2, doc. 679, p. 771.

153. El febrer de 1208 encara insistia en aquesta qüestió, PL 215, 1342; Mansilla, doc 382 p. 398-400.

Pere per demanar-li que es desplaçés a Roma per a negociar amb els enviats directament amb Frederic.¹⁵⁴ Com ha destacat Damian Smith, una dona lleial a la Santa Seu li conferia ajuda militar i financera per als seus projectes.¹⁵⁵ N'hi havia d'altres, de qüestions, però aquesta era una manera d'organitzar un front comú.

Pocs mesos després de la coronació de Roma, el juny de 1205, Innocenci seguia la seva política d'aproximar-se el monarca catalanoaragonès a través de la concessió al rei Pere de la potestat de posseir les terres arravatades als heretges.¹⁵⁶ Al mateix any, el Papa ordenava als bisbes, arquebisbes, abats i altres rectors d'esglésies de les terres del rei d'Aragó que donessin la seva ajuda al rei en la lluita contra l'heretgia¹⁵⁷ i, un any després, el Papa concedia al rei la conservació dels béns arravatats als heretges. Era una estratègia del Papa per a apropar el rei als seus interessos contra l'heretgia a través de l'expropiació de terres.¹⁵⁸ Però d'aquestes gestions tan sols coneixem una possible zona que estava en relació amb l'heretgia. El 9 de juny, des de Ferentini, el Papa ordenava als legats pontificis Pèire de Castelnuòu i Radulf de Fontfreda que permetessin al rei Pere ocupar el castell de Lascuarre (castrum Scure), si la lluita contra l'heretgia ho permetia.¹⁵⁹ El 16 de juny, des de Sant Pere, Innocenci concedia al rei el feu de l'esmentat castell, arravatat ja en aquelles dates als heretges.¹⁶⁰ L'historiador Carles Gascón ha identificat aquest castell amb el de la localitat de Lascuarre, al comtat de Ribagorça,¹⁶¹ tot i que també pot referir-se a l'Escura albigès. En el cas de referir-se al comtat de Ribagorça, podria indicar la presència d'un nucli herètic, molt probablement càtar per la seva vinculació al castell, que podria esdevenir una via de pas entre el nord de Catalunya i la part més

154. Mansilla, doc. 306, p. 339.

155. D. SMITH, *Innocent III...* p. 67-70.

156. PL, 215, 666; Mansilla, doc. 319, p. 349-350: «Concedit et facultatem possidendi licite quidquid de terra Haereticorum poterit acquirere».

157. PL 215, 666; Mansilla doc. 320 p. 350: «ad expellendam de finibus suis hereticam pravitatem».

158. PL 215, 915; Mansilla, doc. 343 p. 367-368: «ut universa hereticorum sibi que faventium bona mobilia».

159. PL 215, 916; Mansilla, doc 344 p. 368-9.

160. PL 215, 667; Mansilla, doc. 322 p. 351-352: «ab haereticis recuperatum per eudem regem, cum annuo censu ad eorum libitum».

161. C. GASCÓN, «La carta de Niquinta...» p. 152.

meridional del territori en direcció Lleida, on la presència de l'heretgia fou constant a mitjan segle XIII.

Aquesta concessió, més que ser el resultat de la persecució de l'heretgia per part de la monarquia, va ser motivada, molt probablement, pels conflictes entre el rei i l'Església d'Elna que van precedir aquesta decisió del Papa. El 12 de març de 1205, Innocenci invitava el rei d'Aragó a deixar de molestar l'Església d'Elna i a tornar-li tot el que li havia pres.¹⁶² Al mateix dia, el Papa escrivia als legats pontificis Arnau Amalric, Pèire de Castèlnau i Radolf de Fontfreda, perquè fessin de mediadors i àrbitres en aquest conflicte entre l'Església d'Elna i el rei Pere, del qual conflicte sortí beneficiada l'Església.¹⁶³ Si al març hi va haver aquest litigi amb l'Església d'Elna, al juny el Papa ordenava als mateixos legats que permetessin al rei ocupar el castell de Lascuarre.

EL POBRES CATÒLICS A LA CORONA D'ARAGÓ I LA QÜESTIÓ DE L'HERETGIA

El 17 de novembre de 1206 el Papa escrivia al legat pontifici, Radolf de Fontfreda, per demanar-li que instruís predicadors tal i com ho feien Diego de Osma i Domingo de Guzmán a la província de Narbona.¹⁶⁴ Els dos predicadors havien arribat a la regió i havien impulsat debats públics seguint el mateix model de predicació i pobresa evangèlica que els heretges. Era una estratègia que seguia la via diplomàtica i que en pocs anys s'esgotaria per a deixar pas a les armes i la intolerància religiosa. Els legats estaven duent a terme a Narbona una important tasca de predicació. En aquest context, a l'abril de 1207, Pere el Catòlic podria haver jurat la Pau que els mateixos legats li presentaren en representació de la noblesa provençal, una Pau que exclouïa l'heretgia i que servia, entre altres coses, per a fer un front comú contra la dissidència.¹⁶⁵

Poc després, el desembre de 1208, Duran d'Osca i un grup de companys van presentar davant del Papa una professió de fe que

162. PL 215, 568-569; Mansilla, doc. 311, p. 342-344; *Documentos de Pedro*, vol. 2, doc. 510, p. 623.

163. PL 215, 569.

164. PL 215, 1024-1025.

165. *Documentos de Pedro*, vol. 2, doc. 682, p. 772.

comportava la conversió d'aquests valdesos al catolicisme a través d'una naixent comunitat que es fonamentava en la pobresa evangèlica.¹⁶⁶ Els ideals d'aquesta nova comunitat els coneixem per la carta de desembre de 1208 que el Papa envia a l'arquebisbe de Tarragona i a les seves diòcesis sufragànies per ordenar-los que es reconciliessin amb la nova comunitat, coneguda com els Pobres Catòlics, de la qual Duran era el prior.¹⁶⁷ Innocenci començava la defensa i l'impuls d'una nova comunitat religiosa, apostòlica, que viuria en la pobresa absoluta, constituïria hospitals d'acollida, cases d'estudis i es dedicaria a la predicació contra l'heretgia a través d'un model molt similar al que utilitzaven els heretges. El cronista Guilhem de Puylaurens destaca que Duran va ser el prior dels Pobres Catòlics i que aquest grup va viure uns quants anys a Catalunya i va produir escrits contra l'heretgia.¹⁶⁸ D'aquesta comunitat que s'instal·là en diferents regions de la Corona d'Aragó com Barcelona, Osca o Elna¹⁶⁹, aquest últim emplaçament va constituir-se en un centre amb una important producció escrita contra l'heretgia dualista.

Era el desembre de 1208 quan Duran amb alguns dels seus companys –Joan de Narbona, Ermengaud de Besiers i Bernard de Besiers– van traslladar-se a Roma per visitar el papa Innocenci i presentar la seva reconciliació de fe amb l'Església, després d'haver assistit, l'estiu d'aquell any, al col·loqui de Pàmies. El resultat de la visita foren les cartes que el Papa va escriure el 18 de desembre de

166. Sobre Duran d'Osca vegeu A. DONDAINE, «Aux origines du valdéisme: Une profession de foi de Valdès», dins: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 16, 1946, p. 191-235; A. DONDAINE, «Durand de Huesca et la polémique anti-cathare», dins: *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 29, 1959, p. 228-277; C. THOUZELLIER, *Catharisme et valdéisme en Languedoc à la fin du XIIe et au début du XIIIe siècle*, Laffitte Reprints, Marsella, 1982; C. PAPINI, *Valdo di Lione...* p. 204-221 i 252-259; E. SARASA, «Duran de Huesca, un heterodoxo aragonés en la edad media», dins: *Miscelania de Estudios en Honor de D. Antonio Durán Gudiol*, Sabiñánigo, 1981, p. 225-238. D. J. SMITH, *Innocent III...* p. 231-260; S. GRAU, «Durand de Huesca y la lucha contra el catarismo», dins: *Anuario de Estudios Medievales*, 39, 1, 2009, p. 3-25; D. J. SMITH, *Crusade, Heresy and Inquisition*, Leiden, 2010, p. 137-170.

167. PL 215, 1510-1513; *Collectio judiciorum*, p. 100; Mansilla, doc. 394, p. 410-414, EFV, 129-136.

168. Guillaume de PUYLAURENS, *Chronique 1145-1275*, (ed. i trad. de Jean Duvernoy), Pérégrinateur Editeur, Tolosa, 1996, p. 55; *Collectio judiciorum*, p. 99.

169. Mansilla, doc. 474, p. 504-6.

1208 a l'arquebisbe de Tarragona, Ramon Rocabertí, i als bisbes de les seves diòcesis sufragànies, ordenant que reconeguessin i es reconciliessin amb l'Església de Duran i els seus companys. El Papa també feia menció de la *reconciliati ecclesiastice unitati*, la reconciliació de Duran amb l'Església, i també incloïa el seu *prepositium conversationis*, això és la seva professió de fe, una professió molt semblant a la que Pere Valdés va realitzar a Lió el 1180 que Duran ja havia inclòs com a preàmbul al *Liber Antiheresis* en el qual destinava la primera part a descriure la seva eclesiologia valdesa.¹⁷⁰

Els Pobres Catòlics van sortir de Roma amb l'aprovació papal el desembre de 1208 i amb l'exempció de tota obligació militar de lluitar en la guerra que des de l'estiu s'estava preparant a la regió.¹⁷¹ El juliol de 1209 estaven instal·lats al nord de Catalunya i a l'Aude. Aquell mateix any, començaren els problemes per als Pobres Catòlics. Denunciats per l'arquebisbe de Narbona juntament amb el de Besiers, Usés, Nîmes i Carcassona, se'ls acusava d'eludir les disciplines canòniques, denunciaven que estaven corromputs pels seus vincles amb els valdesos i que protegien els religiosos que fugien dels monestirs. Eren unes acusacions que titllaven la comunitat d'heretge per les seves vinculacions amb els valdesos. Aquestes acusacions van ser trameses al Papa a través de dos legats cistercencs, i van motivar la carta del pontífex del 5 de juliol de 1209 dirigida a l'arquebisbe Berenguer de Narbona i a les seves diòcesis sufragànies per tal que procedissin amb la màxima cautela en la reconciliació de Duran, per les seves complicitats amb l'heretgia.¹⁷² Al mateix temps el Papa enviava una carta a l'arquebisbe de Tarragona i a les seves diòcesis sufragànies, on insistia també en la màxima cautela en la reconciliació d'aquest grup.¹⁷³ Al mateix dia, el Papa escrivia a Duran i als seus companys –una carta que també va fer arribar a l'arquebisbe de Tarragona– en la qual ordenava al grup que evités el tracte amb els

170. Sobre l'eclesiologia de l'autor plantejada al primer llibre de l'*Antiheresis* vegeu S. del CURA ELENA, «La potestad de consagrar la eucaristia en el proceso evolutivo de los valdenses medievales», dins: *Burgense. Collectanea Scientifica Burgos*, 24, 1983, p. 109-150.

171. Mansilla, doc. 396, p. 415.

172. PL 216, 73-74; *Collectio judiciorum*, p. 100-101.

173. PL 216, 74; Mansilla, doc. 404, p. 420-421.

heretges albigesos i recalrava la seva reconciliació amb l'Església.¹⁷⁴ L'avís de cautela en la reconciliació era reiterat per a l'arquebisbe de Tarragona,¹⁷⁵ fet que confirma que els Pobres Catòlics estaven instal·lats no només a la regió de Narbona, sinó també a ciutats i viles de la corona d'Aragó on l'arquebisbe tenia potestat, tot i que fins poc després no sabem quina era. A mitjan 1209, la recent fundada comunitat es trobava amb problemes a causa de a les seves vinculacions amb l'heretgia, concretament els valdesos. Els bisbes i arquebisbes veien amb recel la seva instauració al territori i van denunciar en més d'una ocasió al Papa el seu incompliment dels preceptes religiosos. D'altra banda, el 1209, els Pobres Catòlics ja s'havien instal·lat també a Milà, regió on van tenir un gran impacte amb la conversió de més d'un centenar de valdesos al catolicisme.¹⁷⁶

El 1210, les queixes es van fer més freqüents. El 9 de maig, el Papa tornava a escriure a Duran d'Osca i al seu company, Guillem de Sant Antoni on ratificava la seva reconciliació i insistia en la seva permanència en la unitat de l'Església; era el *negotio Duran de Osca et sociorum*.¹⁷⁷ Tres dies després, el 12 de maig, el Papa ordenava a l'arquebisbe de Tarragona i les seves diòcesis sufragànies que declarassin com a catòlics Duran d'Osca i els seus companys Guillem de Sant Antoni, Joan de Narbona, Ermengaut, Bernat de Besiers, Ramon de Sant Pau i tots els seus socis. De la mateixa manera escrivia a l'arquebisbe de Narbona i a les seves diòcesis sufragànies i els convidava a ser condescendents amb tots aquells dissidents que, seguint l'exemple de Duran, volien tornar a l'Església catòlica, però encara no ho havien fet a causa de la duresa de la jerarquia eclesiàstica.¹⁷⁸ Del mateix dia, una segona carta servia per a assegurar-se que Duran d'Osca i Guillem de Sant Antoni, que ja havien abjurat dels seus errors, no fossin molestats en la seva tasca.¹⁷⁹ Dos dies després, el Papa donava un pas més en permetre que Duran d'Osca, el seu company Guillem de Sant Antoni i els seus germans poguessin

174. PL 216, 75-7; Mansilla, doc. 405, p. 421-424; *Collectio judiciorum*, p. 101-102.

175. PL 216, 73; Mansilla, doc. 406, p. 425.

176. PL 216, 29-30.

177. PL 216, 274.

178. PL 216, 274-5; Mansilla, doc. 432 p. 460-462; EFV, 135-136.

179. PL 216, 256; Mansilla, doc. 434, p. 462-463.

escollir prior amb el consentiment del bisbe de la diòcesi corresponent.¹⁸⁰

El 1212, la comunitat s'instal·lava definitivament a Elna. El 27 de maig, el Papa ordenava a Ramon, bisbe d'Elna, al comtat del Rosselló, que concedís el permís a Duran d'Osca, Duran de Najac, Guillem de Sant Antoni i altres *Pauperes Catholici*, que es proposaven emprendre un gènere de vida religiosa i predicar a la seva diòcesi, tot i que ho fes amb la deguda prudència i cautela, sempre sota observació a causa dels seus contactes amb l'heretgia valdesa.¹⁸¹ D'aquesta comunitat, en formaven part el mateix Duran d'Osca i Ermangaud de Besiers, entre d'altres.

El 20 de maig de 1212 el Papa ordenava a Arnau Amalric, en aquell moment arquebisbe de Narbona i Ramon, bisbe d'Uzés, que Duran d'Osca, Duran de Najac, Guillem de Sant Antoni i els altres companys seus que havien estat reconciliats amb l'Església, que fossin tractats benignament.¹⁸² Uns dies més tard, el Papa ordenava a Duran d'Osca i a Duran de Najac que denunciessin els excessos d'alguns reconciliats amb l'Església que formaven part de la seva comunitat al bisbe diocesà del Rosselló perquè els corregís.¹⁸³ Era la comunitat d'Elna que ja es feia notar en les conversions, no sempre prou disciplinàries, que es tornava a repetir. El 1209, dos religiosos cistercencs s'havien queixat al Papa de la incorporació d'heretges no reconciliats a Narbona. Tres anys després la queixa era al Rosselló.

El 28 de maig de 1212, el Papa demanava al *illustri regi Aragonensi* Pere que no permetés que els Pobres Catòlics, que havien abjurat dels seus errors, fossin molestats, perquè havien estat corregits.¹⁸⁴ Aquesta carta ens indica que el rei Pere tenia constància del seu treball, tot i que no sabem si els facilità cap tipus de suport. Un dia després, el Papa establia que els Pobres Catòlics quedaven

180. PL 77, 274.

181. PL 216, 601; Mansilla, doc. 474, p. 504-506.

182. PL 216, 608; Mansilla, doc. 478, p. 507-508.

183. PL 216, 607-608; Mansilla, doc 477, p. 507.

184. PL 216, 608; Mansilla, doc. 475, p. 506-507: «Ut illi complaceas, in cuius miseratione regni gubernacula suscepisti, te convenit confovere humiles et devotos et excessus corrigere delinquentium; inde est quod serenitatem tuam rogamus atque monemus quatinus pauperes catholicos et hospites eorundem in orthodoxa fide ac pia operatione manentes non permittas a quoquam temere opprimi vel a iusticiariis tuis iniuste gravari».

sota protecció de la Santa Seu, tant pel que fa a les persones com als béns.¹⁸⁵ El mateix 30 de maig, des del Laterà, el Papa ordenava a Berenguer, bisbe de Barcelona, i al bisbe d'Osca que admetessin al si de l'Església Duran d'Osca i els seus companys, els quals havien estat reconciliats de la secta valdesa. També els ordenava que els tractessin benignament i que no permetés que fossin molestats. Aquest document anava dirigit a Rainer, bisbe de Marsella, tot i que el Papa especifica que va escriure la mateixa carta als bisbes de Barcelona i Osca.¹⁸⁶ Aquesta referència indica la presència de comunitats dels Pobres Catòlics tant a Marsella, Barcelona i Osca, en un moment en què estaven plenament assentats a Elna.

Després de 1212, Duran i la seva comunitat desapareixen de la correspondència pontificia. Encara hi tingueren presència uns quants anys gràcies al suport que els havia donat Innocenci. Els papes següents no van tenir tanta condescendència amb aquesta comunitat, tot i que els Pobres Catòlics van perdurar fins a mitjan segle XIII per a acabar desapareixent i fusionant-se amb els agustins.¹⁸⁷ L'herència de Duran i l'escola d'Elna és molt important per a l'estudi de les heretgies i la formació d'aquestes primeres comunitats apostòliques que no sempre van estar vistes de bon ull per la jerarquia eclesiàstica. El 1210 arribava a Roma Francesc d'Assís, i el 1215 Domingo de Guzmán, tots dos plenament integrats dins l'ortodòxia religiosa.

Al voltant de la comunitat de Duran es produïren un gran nombre de tractats contra l'heretgia càtar. Podem focalitzar llur centre al nord de Catalunya, tot i que els Pobres Catòlics tenien comunitats establertes a diferents regions, com per exemple a la diòcesi de Barcelona.¹⁸⁸ Aquesta comunitat fou potenciada per Innocenci, insistint davant l'arquebisbe de Tarragona perquè facilités el seu establiment i, una vegada fet, el Papa demanava l'ajuda al rei Pere, ja el maig de 1212, perquè els protegís i no permetés que fossin molestats en aquest projecte. Però el maig del 1212, el rei Pere estava camí a Toledo per

185 .PL 216, 609; Mansilla, doc. 479, p. 508.

186 .PL 216, 607; Mansilla, doc. 480, p. 508-509.

187. *Les Registres d'Innocent IV*, ed. Elie BERGER, 4 vol., París, 1884-1921, vol. 1, doc. 2752, p. 410; A. QUINTANA, *La documentación pontificia de Inocencio IV (1243-1254)*, 2 vols., Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1987, vol. 1, doc. 397, p. 396-397.

188. Mansilla, doc. 480, p. 508-9.

preparar la batalla contra els almohades. No fou fins després de la victòria de Las Navas de Tolosa que el rei va decidir intervenir en el problema occità. Amb aquesta decisió, el rei desplaçava definitivament el problema de l'heretgia a un segon pla. Per sobre hi havia els llaços de vassallatge i la seva hegemonia a la regió occitana. Darrere d'aquesta decisió no hi havia judici sobre els acusats. El punt culminant d'aquest enfrontament diplomàtic entre el rei i l'Església fou el concili de Lavaur, el gener de 1213. La negativa dels prelats a les demandes del rei el van portar a la batalla de Muret a defensar als seus vassalls excomunicats.

LA INTERCESSIÓ DEL REI PERE EN LA CROADA ALBIGESA

«Lo reis Peir' d'Aragon s'en vait am sa mainea
E a tota sa gent de sa terra mandea,
Si que n'a gran companha e bela ajustea.
A totz a la paraula diita e devizea
Qu'el vol ir a Tolosa contrastar la crozea
Que gastan e destruzo tota la encontrea»¹⁸⁹

Al 1208 Innocenci va fer la crida definitiva a la croada. El desencadenant fou l'assassinat, el 14 de gener, del legat pontifici Peire de Castelnau a mans d'un escuder de la cort del comte de Tolosa.¹⁹⁰ Tot i que Ramon va negar la seva participació, la culpabilització a ulls de l'Església requeia sobre ell. Paral·lelament a la guerra, començava un llarg procés contra el comte de Tolosa per determinar la seva responsabilitat en l'assassinat i, acusat de defensor de l'heretgia en les seves terres, va acabar essent excomunicat. Com a conseqüència, el 10 de març Innocenci anunciava a tots els nobles, comtes, barons i ciutadans la proclamació de la croada contra els heretges de la Provença en territori cristià.¹⁹¹ Durant la Croada Albigesa (1209-1229),

189. *Cançó*, «laisse» 131.

190. J. PAUL, «Le meurtre de Pierre de Castelnau», dins: *Cahiers de Fanjeaux: L'anticlericalisme en France méridionale (milieu XIII-début XIVe siècle)*, 38, 2003, p. 257-288.

191. PL 215, 1354-1358; HGL 6, 262-265; *Documentos de Pedro*, vol. 2, doc. 758, p. 838.

el rei Pere va intercedir en el conflicte en reiterades ocasions a favor del comte de Tolosa i del comte de Foix, tot i que no va implicar-se directament en el conflicte fins a finals de 1212.

Una vegada començada la Croada, l'11 de novembre de 1209 el Papa exhortava Simó de Montfort a lluitar contra l'heretgia albigesa,¹⁹² i li comunicava que havia enviat les mateixes cartes de recomanació a l'Emperador i als reis d'Aragó i Castella perquè l'ajudessin en la seva tasca.¹⁹³ Tot i la posició del rei Pere, Innocenci va mantenir la seva crida al rei fins al mateix 1213.¹⁹⁴

El juny de 1209 era el moment en què Ramon feia penitència a l'Església de Tolosa davant els legats per reconciliar-se amb l'Església, i dirigir l'objectiu de la Croada cap a les terres del vescomte de Carcassona.¹⁹⁵ La primera campanya militar va finalitzar amb la conquesta de Carcassona i Besiers, i la instauració de Simó de Montfort com a nou senyor d'aquests territoris. El novembre de 1209, a la regió de Montpel·lier el rei Pere el Catòlic es trobava amb Simó de Montfort i, segons Pierre Vaux de Cernay, el rei va refusar rebre l'homenatge del nou comte.¹⁹⁶ Tot i que els croats havien conquerit aquesta regió, encara era una part molt petita del territori i, a més s'enfrontaven amb l'hostilitat d'altres senyors de la zona. Per aquesta raó, aquesta

192. PL 216, 152; Mansilla, doc 410, p. 429-430.

193. PL 216, 154; Mansilla, doc. 411, p. 430-431.

194 Mansilla, doc. 505, p. 546-550.

195. PL 216, 89-98; *Hystoria Albigensis*, § 77-80. Sobre els Trencavell vegeu el treball de E. GRAHAM-LEIGH, *The Southern French Nobility and the Albigensian Crusade*, Woodbridge, The Boydell Press, 2005; H. DÉBAX «Le serrement des mains. Éléments pour une analyse du rituel des serments féodaux en Languedoc et en Provence (XIe-XIIIe siècles)», dins: *Le Moyen Age*, 2007/1, p. 9-23; *Ibidem*, *La féodalité languedocienne. Serments, hommages et fiefs dans le Languedoc des Trencavel (XIe-XIIIe siècles)*, Tolosa de Llenguadoc, 2003; C. DUHAMEL-AMADO, «L'entourage des Trencavel au XIIe siècle», dins: «Les voies de l'hérésie. Le groupe aristocratique en Languedoc (XIIIe-XIIIe siècles), colloque de Couiza 1995», dins, *Heresis*, 8, Carcassona, 2001, p. 34-35; L. MACÉ, *Les comtes de Toulouse et leur entourage, XII-XIIIe siècles. Rivalités, alliances et jeux de pouvoir*, Tolosa de Llenguadoc, 2000; M. ROQUEBERT, *L'Épopée Cathare...* p. 319-329; E. GRAHAM-LEIGH, «Morts suspectes et justice papale. Innocent III, les Trencavel et la réputation de l'Église», dins: *La Croisade Albigeoise...* p. 219-233; R. NELLI, «Le vicomte de Béziers (1185-1209) vu par les troubadours», dins: *Cahiers de Fanjeaux*, 4 «Paix de Dieu et guerre sainte en Languedoc au XIIIe siècle», 1969, p. 303-314.

196. *Hystoria Albigensis*, § 121; HGL, 6, 314; *Documentos de Pedro*, vol. 3 doc. 979 p. 1038.

adquisició es percep com una usurpació dels territoris a un vassall del rei d'Aragó, i el rei Pere, en aquest context, no l'admet.

L'any següent, el maig de 1210, la guerra continuava, i el rei Pere es reunia a Pàmies amb Ramon VI de Tolosa i Ramon Roger de Foix i, per l'altra banda, amb Simó de Montfort per tal de tractar de la pau i la fi de les hostilitats. En aquesta ocasió no es va arribar a cap acord.¹⁹⁷ El mateix Vaux de Cernay destaca la mala voluntat del rei en defensar els assetjats, en una causa que per a l'Església estava més que justificada. Per altra banda, nombrosos cavallers occitans i del nord de Catalunya defensors del catarisme i acusats per l'Església buscaven la participació de Pere en el conflicte. És la visió del segon autor anònim, que va continuar la *Cançó de la Croada* iniciada pel clergue navarrès Guillem de Tudela, mitjançant la qual, els croats es veuen com a estrangers que vénen a conquerir el territori, i la figura del monarca rep un tractament especial, de suport al seu projecte. Per contra, Guillem de Puylaurens, i principalment Pierre des Vaux de Cernay, no ho aproven.

Molts d'aquests nobles que buscaven el suport del rei van lluitar al seu costat a Muret. En aquesta ocasió, el 1210, Pere Roger, senyor de Cabaret, Ramon de Termes i altres cavallers es van reunir a Montreal i van aconseguir la intercessió del rei.¹⁹⁸ Sense participar directament en el conflicte, el rei d'Aragó anava consolidant la seva influència a la zona davant les conquestes de Simó de Montfort. La falta d'un front comú que aplegués els senyors de la regió i les contradiccions del mateix comte de Tolosa, foren una de les causes principals del resultat de la guerra.¹⁹⁹

Després de Pàmies, el rei enviava un missatge al legat Arnau Amalric i a Simó de Montfort per tractar d'establir una treva amb el comte de Foix, treva que finalment tampoc no es va produir.²⁰⁰ El comte de Foix tingué un paper actiu en la defensa i expansió del

197. *Hystoria Albigensis*, § 146 .

198. *Hystoria Albigensis*, § 148 .

199. Vegeu sobre aquest episodi M. LAMBERT, «Catharism and the Occitan Nobility: the Lordships of Cabaret, Minerve, and Termes», dins: C. HARPER-BILL, R. HARVEY, (eds.), *The Ideals and Practice of Knighthood*, vol 3, 1988, Woodbridge, 1990, pp 1-19; M. ROQUEBERT, *L'Épopée Cathare...* p. 349-360. M. ALVIRA, *El Jueves de Muret...* p. 109-114; G. LANGLOIS, *Olivier de Termes. Le cathare et le croisé (vers 1200-1274)*, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 2001, p. 34 i seg.

200. *Hystoria Albigensis*, §150.

catarisme a les seves terres, i era plenament hostil als croats i l'Església, quelcom que el monjo Vaux de Cernay no li va perdonar. El 9 de gener de 1209, a Tarragona, Pere el Catòlic feia la donació al comte Ramon Roger de Foix dels feus de les viles d'Évol, Estavar i els castells de Querigut i So. El rei Pere donava al comte de Foix les terres i drets que Bernat d'Alió tenia a la Cerdanya, Conflent, Donezan i Capcir, expropiades per Pere a Bernat d'Alió II, de la família dels Niort i senyors del País de Saut. La confiscació era conseqüència de la negativa a acceptar la política reial de pacificació enmig de les guerres feudals del territori.²⁰¹ Com a contrapartida, el comte es declarava vassall del rei.²⁰² Un temps després, el 27 de juny de 1209, a Cotlliure, el comte de Foix era present, juntament amb el vescomte Ramon Roger Trencavel, amb el rei Pere, quan Rodrigo Pérez es féu vassall seu.²⁰³ Tot just feia cinc dies que s'havia produït el Saqueig de Beziers (22 juliol de 1209). El 1210, el rei Pere emetia a Lleida una nova constitució de Pau i Treva en la qual participaren nobles i eclesiàstics i on no apareixien referències sobre els heretges, però sí en canvi la defensa del drets de l'Església.²⁰⁴

El gener de 1211, el rei Pere participava en la conferència organitzada per Arnau Amalric a Narbona, acompanyat de més bisbes i prelats juntament amb Simó de Montfort per tractar de nou la reconciliació entre l'Església i els comtes de Foix i Tolosa.²⁰⁵ La situació havia canviat en aquests dos anys de guerra. Les tropes de Simó de Montfort havien guanyat força territori i es dirigien cap a Tolosa. Al mateix temps, es produí l'esclat simultani de la guerra contra els almohades i, davant la impossibilitat d'atendre els dos conflictes, s'organitzaren a Narbona i Montpeller conferències per a intentar contenir la situació. El rei Pere donaria prioritat al conflicte amb els almohades, però abans el rei havia de contenir els croats que amenaçaven els comtats de Tolosa, Foix i Comenge, si no s'aturava la croada.

201. Sobre la família Alió vegeu J.-Cl. SOULASSOL, «La famille de Son d'Alion du milieu du XIIe siècle au début du XIVe siècle», dins: *Heresis*, 46-47, 2007, p. 15-66. El seu fill, també Bernat d'Alió III, senyor de So va morir a la foguera acusat d'heretgia el 1258 amb el rei Jaume present.

202. *Documentos de Pedro*, vol 2, doc. 851, p. 924-927.

203. *Documentos de Pedro*, vol 2, doc. 911, p. 990-992.

204. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y principado de Cataluña. Publicadas por la Real Academia de la Historia*, 1896, p.89

205. *Hystoria Albigensis*, § 195 i seg.

A Narbona es va produir un acord, mitjançant el qual el comte de Tolosa no combatria els croats, sinó que les tropes del rei prendrien possessió del castell de Foix per entregar-lo a Simó de Montfort, si el primer incomplia el pacte. Fou en aquest escenari quan Simó de Montfort, comte de Leicester i amb el títol de vescomte de Besiers i de Carcassona, va retre homenatge al rei Pere a la ciutat de Carcassona.²⁰⁶ El rei Pere es comprometia a l'Església de Sant Nazari de Masol el 27 de gener amb Simó de Montfort, a casar el seu fill primogènit, l'infant Jaume, amb Amicie, filla del líder croat. L'infant Jaume i el seu lloc de residència, la senyoria de Montpeller, quedaven sota custòdia de Simó.²⁰⁷ Així ho recordava el rei Jaume a través del que li havien explicat els consellers:

«E, passat lo temps del nostre naximent, En Simon de Montfort, qui tenia la terra de Carcassès e de Badarrès, e en Tolça ço que y havia goaynat lo rey de França, volch haver amor ab nostre pare, e demanà-li que ns lliuràs a ell, car ell nos nodriria».²⁰⁸

Amb aquest pacte, per una banda el rei garantia la seguretat del comte de Foix a l'espera del desenllaç de la guerra a la península contra els almohades que s'havia iniciat poc abans. Per l'altra, amb aquest pacte, el rei assegurava el reconeixement de Simó dels territoris catalanoaragonesos de la regió a través del compromís matrimonial amb els seus fills i també amb el favor del Papa. El reconeixement del Simó com a vassall era un intent per a frenar la croada. D'altra banda, la instauració de Simó de Montfort como a futur comte de Tolosa era una realitat factible per al rei, i ho demostrava amb aquest pacte.²⁰⁹ Però

206. *Hystoria Albigensis*, § 210.

207. *Hystoria Albigensis*, § 211; G. PUYLAURENS, *Chronica...* p. 73-75.

208. *Llibre dels fet del rei Jaume*, vol. 2, Barcino, 1995, p. 12.

209. J. OBERSTE, «La fin d'un coupable. Raymond VI, comte de Toulouse, aux mains de l'Église au temps de la croisade albigeoise», dins: *La culpabilité. Actes des XXe Journées d'Histoire du Droit*, Llimotges, 2001, p. 455-480; H. DÉBAX, «Stratégies matrimoniales des comtes de Toulouse (850-1270)», dins: *Annales du Midi*, 100, 1988, p. 131-151; M. ALVIRA, *El Jueves de Muret...* p. 112; M. ROQUEBERT, *L'Épopée Cathare...* p. 369 i seg. Sobre el comte de Tolosa vegeu també Ch. DELPOUX, *Les Comtes de Toulouse et le catharisme*, Narbona, 1980; A. LOEB, «Les relations entre les troubadours et les comtes de Toulouse (1112-1229)», dins: *Annales du Midi*, 95, 1983, p. 225-259; L. MACÉ, «Amour et fidélité : le comte de Toulouse et ses hommes

paral·lelament al compromís del rei Pere amb Simó, entre març i abril de 1211 es concretà també el matrimoni de la infanta Sansa d'Aragó, germana del rei Pere, i Ramon el Jove, fill del comte Ramon de Tolosa, un lligam que implicava l'adquisició de Tolosa per part del rei d'Aragó.²¹⁰ Era una altra aposta de Pere per a construir un teixit dinàstic, aquesta vegada amb el comte de Tolosa. Guillem de Puylaurens veia en aquesta acció un pla del comte per a protegir Tolosa.²¹¹

El febrer, els legats i prelats reunits al concili de Montpeller tornaven a excomunicar el comte de Tolosa per incompliment de pactes i protegir els heretges a les seves terres.²¹² Eren unes condicions molt dures les que els legats imposaven al comte; en demanaven l'abdicació, que prengué mesures contra l'heretgia i que es sotmetés al rei de França, entre altres coses. El comte s'hi va negar, i l'estiu de 1211 començava el primer assetjament de Tolosa. En aquest context, l'estiu de 1211 els cònsols de Tolosa van exposar a Pere la situació de la guerra, on denunciaven els abusos, atacs i injustícies dels croats contra la ciutat de Tolosa i els seus habitants, i demanaven la seva intercessió en el conflicte. Buscaven la participació activa del rei Pere en la defensa de la ciutat.²¹³

Les relacions del rei amb els nobles de la regió inculpats per heretgia fou una realitat. El 23 de febrer de 1212, el rei Pere concedia al seu cosí Nuno Sanç els comtats del Rosselló, la Cerdanya i el Conflent, territoris que tingueren en el futur una presència important d'heretgia càtara.²¹⁴ Aquestes concessions evidencien el tracte en

(XIIe-XIIIe segles)», dins: H. DÉBAX (ed.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France, Xe-XIIIe s.). Hommage à Pierre Bonnassie*, Tolosa de Llenguadoc, 1999, p. 299-304; L. MACÉ, *Les comtes de Toulouse et leur entourage XIIe-XIIIe siècles. Rivalités, alliances et jeux de pouvoir*, Tolosa, 2000.

210. Cançó, «laisse» 130.

211. G. PUYLAURENS, *Chronique...* pp 79.

212. HGL 6, 345-346.

213. HGL 8, 612-619; *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1187, p. 1249-1253.

Hi apareix la menció: «Illi vero, quos credentes hereticorum nominaverunt, a nobis inquisiti se non esse hereticos vel credentis hereticorum constanter responderunt, & sese stare juri incontinenti iudicio Ecclesiae promiserunt. Nos vero illos hereticos vel credentes hereticorum esse ignoravimus».

214. *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1247 p. 1316-1318; a la constitució que Nuno Sanç va emetre el 1217, hi era present el problema de l'heretgia. Vegeu al

regions amb presència d'heretgia, i senyors que li donaven suport, tal com passà amb el vescomte Arnau de Castellbò, i de forma més intensa durant el regnat del rei Jaume amb l'expansió del catarisme durant la segona meitat del segle XIII al territori català.²¹⁵ D'altra banda, el març de 1212, el rei Pere donava al monestir cistercenc de Fontfreda la vila d'Escaró amb tots els seus drets, vassalls i termes.²¹⁶ Tot i la seva defensa dels vassalls, el rei Pere mai va deixar de servir l'Església.

Durant aquell mes es produïa també l'elecció d'Arnau Amalric, abat de Cîteaux i legat apostòlic de Provença, com a nou arquebisbe de Narbona en substitució de Berenguer, oncle del rei Pere. Arnau Amalric representava una línia més intransigent i militant, pròpia del Cister, per fer front a l'heretgia. També continuava el procés contra el comte Ramon de Tolosa iniciat pels legats apostòlics de Provença per a demostrar la seva culpabilitat com a protector de l'heretgia i de l'assassinat del legat Pèire de Castèlnau.²¹⁷

En aquest context, entre 1211 i 1212, fou escrit a Roda de Isàbena, a la part d'Osca, el *Cronicon Rotense*, una crònica en la qual apareix una breu menció de la croada que aporta una informació molt precisa dels esdeveniments que s'havien produït en la croada fins al moment en què fou escrita.²¹⁸ Com ha destacat Martín Alvira, l'autor de la crònica fa una interpretació de la croada que era la que molt probablement es podia tenir a la Cort catalanoaragonesa.²¹⁹ La crònica

respecte G. GONZALVO «La Pau i Treva del Rosselló de l'any 1217», dins: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 15, 2004, p. 67-73.

215. Sobre les implicacions de la noblesa i l'heretgia durant la primera mitat del segle XII vegeu els treballs de J. VENTURA, «El catarisme en Catalunya», dins: *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, 28, 1959-1960, p. 75-168; AAVV, *Les voies de l'hérésie: le groupe aristocratique en Languedoc (XIe-XIIIe siècles)*, Carcassona, 2001, Heresis, 8; Vegeu al respecte el recent i interessant treball de D. J. SMITH, *Crusade, Heresy ...* p. 73-136.

216. *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1250 bis, p. 1320.

217. PL 216, 614.

218. Arxiu Capitular de Lleida, Fons de Roda, Còdex n. 11, f. 202v-203v; Transcripció del document a *España Sagrada...* vol. 46, 1836, doc. 39, p. 345; J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 15, doc. 60, p. 331; M. ALVIRA, «La Couronne d'Aragon, entre hérétiques et croisés. La Croisade Albigeoise (1209-1211) selon le *Chronicon Rotense*», dins: *Heresis*, 38, 2003, p. 71-87 (ed. p. 76).

219. M. ALVIRA, «La Couronne d'Aragon, ...p. 71-75.

critica els excessos de la croada, apunta la presumpta mort de cent mil persones, fet que mostra, a pesar de la imprecisió que pugui tenir la xifra, la magnitud de la tragèdia occitana, i destaca la violència en excés contra indefensos, nens i dones.

El 16 de juliol de 1212 es produí la victòria dels exèrcits cristians en la batalla campal de Las Navas de Tolosa, on el rei Pere i les tropes catalanoaragoneses van tenir un gran protagonisme. Després de la victòria, el victoriós rei Pere, defensor del catolicisme i particip d'una croada contra els almohades, va decidir defensar els seus drets al sud de França. Al final de 1212, Ramon VI de Tolosa es va reunir amb Pere el Catòlic en terres aragoneses per a demanar la seva intervenció i recuperar les terres, que es reduïen a Tolosa i Montalban.²²⁰ Va ser poc després, el gener de 1213, quan el rei Pere es va dirigir a Tolosa amb una gran part de la seva cort i cavallers i va sol·licitar una entrevista amb el legat Arnau Amalric i Simó de Montfort per a tractar la definitiva reconciliació dels comtes de Tolosa, de Foix, de Comenge i del vescomte del Bearn, tots ells acusats i assetjats per l'exèrcit croat. L'objectiu era restituir les terres dels seus vassalls i frenar les conquestes de Simó de Montfort.

El 14 de gener de 1213, el rei Pere convocava un concili a Tolosa per reunir-se amb els legats pontificis i Simó de Montfort. La ciutat escollida fou Lavaur, molt propera a Tolosa.²²¹ El concili de Lavaur de gener fou un intent del rei per intercedir en el conflicte en defensa dels comtes de Tolosa, de Comenge, de Foix i del vescomte de Bearn davant els bisbes de la regió, presidits per Arnau Amalric i Simó de Montfort.²²² Tres dies després del concili, a petició del legat, el rei posava per escrit les seves demandes per tal que els representants que havien presidit el concili les transmetessin al papa Innocenci.²²³

El rei defensava Ramon de Tolosa i va expressar el desig que el comte tenia de tornar a la unitat de l'Església. Assetjat en plena croada, el rei demanà la restitució de les seves terres i possessions i, per pagar les seves faltes, proposava que el comte sortís a la frontera a lluitar

220. *Hystoria Albigensis*, § 359.

221. *Hystoria Albigensis*, § 370-376; J. TEJADA, *Colección...* p. 314-15; HGL, 6, 402 i seg.

222. PL 216, 839-842 ; Mansilla, doc 492, p. 523-524.

223. *Hystoria Albigensis*, § 377-384.

contra els sarraïns en defensa del cristianisme. El rei afirmava que el comte mai havia estat heretge. Al mateix concili, el rei Pere va sortir també en defensa del comte de Comenge, del qual deia que tampoc havia estat heretge ni defensor de l'heretgia, fins al punt que l'havia combatut a les seves terres. La mateixa defensa la va realitzar pel comte de Foix i el vescomte del Bearn. Per a tots ells, el rei demanava el cessament de les hostilitats, que es restituïssin les terres dels seus vassalls, injustament expropiades, i amb una satisfacció que farien a l'Església.

Un dia després, els prelats emetien la resposta.²²⁴ La resposta del concili a les peticions del rei era una demanda que estava per sobre d'ells. Els prelats transmetrien la seva petició al Papa, però respecte als seus vassalls, i concretament als comtes de Tolosa i de Foix, tenien una llarga llista d'enfrontaments amb l'Església, fet que complicava la negociació. La imatge d'ambdós comtes que transmet el cronista Pierre des Vaux Cernay, que assistia al concili de Lavaur, és la culpabilització per l'expansió de l'heretgia i de tots els mals que sofria l'Església, i servia com a justificació d'una guerra considerada santa i justa a ulls de l'Església.

Paral·lelament, al principi de 1213, Innocenci també va fer un gir en la seva política i va obrir una via diplomàtica per a aturar el conflicte. Un seguit de cartes mostren la voluntat del pontífex d'arribar a un acord; era la primera vegada que censurava l'activitat dels croats. El 15 de gener, el Papa ordenava a Simó de Montfort que prestés vassallatge al rei Pere d'Aragó²²⁵, i el mateix dia, ordenava al legat apostòlic Arnau, arquebisbe de Narbona des de feia poc, que aturés la croada contra els heretges de Provença i d'acord amb el rei d'Aragó busqués la Pau i concertés treves per dirigir els esforços en la guerra contra els sarraïns.²²⁶ Dos dies més tard, el Papa ordenava a Simó de Montfort restituir les terres ocupades injustificadament dels vassalls del rei Pere d'Aragó, els comtes de Foix, Comenge i vescomte del Bearn,²²⁷ i li recordava la

224. PL 216, 840; Mansilla, doc. 495, p. 528-531.

225. PL 216, 743-744; Mansilla, doc 490, p. 522.

226. PL 216, 744-745; Mansilla, doc. 491, p. 522-523 i doc 515, p. 555.

227. PL 216, 741-743; Mansilla, doc. 493, p. 524-525; *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1435 p. 1460-1461: «Ut restituat ablata vassallis regis Aragonum... licet in eis nec haeretici aliqui habitarent».

seva condició de vassall del rei d'Aragó pel que li ordenava acatar els seus dictàmens.²²⁸ Després del concili, el 18 de gener de 1213 el Papa ordenava als seus legats de Provença que acceptessin les propostes del rei d'Aragó en relació a la reconciliació dels esmentats comtes i demanava que s'aturessin les operacions militars i que organitzessin un concili per a resoldre definitivament aquesta qüestió.²²⁹ En aquest punt, era patent la voluntat d'aturar la croada d'Innocenci. Com a conseqüència, el 21 de gener de 1213 els arquebisbes, bisbes i abats que s'havien reunit al concili de Lavaur informaven el Papa de les intencions de recolzament del rei Pere al comte de Tolosa i de l'avanç del mal de l'heretgia a la regió, recolzada i sostinguda pel mateix comte i demanaven al Papa que no aturés la croada.²³⁰

Davant la negativa dels prelats a les peticions del rei, aquest es dirigí directament a Arnau Amalric i l'informà que es disposava a prendre sota la seva protecció les terres envaïdes o amenaçades pels croats. El rei es proposava defensar la ciutat de Tolosa. Aquesta decisió fou un dels punts culminants de la confrontació entre el rei i els prelats. El rei Pere, coronat a Roma nou anys abans, es disposava a prendre les armes contra un exèrcit liderat i recolzat pel papat per tal de defensar unes terres acusades d'heretgia.

En resposta a la decisió del rei, Arnau Amalric li escrivia poc després una carta per demanar-li que no prestés la seva ajuda a la ciutat de Tolosa ni a les terres veïnes infectades d'heretgia.²³¹ Era una carta amb un to amenaçador; el legat advertia del perill que podria incórrer el monarca per aquest acte i li exigia una satisfacció a l'Església. Sense deixar de sorprendre's de l'actitud del rei per la defensa d'uniques terres «abandonades a Satanàs» a causa del crim d'heretgia, el legat justificava la guerra argüint que aquestes terres havien estat lliurades als croats per autoritat de Déu. Segons expli-

228. PL, 216, 743-744; Mansilla, doc 490, p. 522; *Documentos de Pedro*, vol. 3, doc. 1433 p. 1457-1458.

229. PL 216, 739; Mansilla, doc. 496, p. 531-533.

230. PL 216, 837-838; Mansilla, doc. 494, p. 525-528. Datada del 17, però la lògica dels esdeveniments permet suposar que és posterior a la petició d'Innocenci del 18; *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1442 p. 1474-6

231. PL 216, 842-3; Mansilla, doc. 513, p. 553-554; J. TEJADA, *.Colección...* p. 318; *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1447, p. 1481.

ca el monjo Vaux de Cernay, davant d'aquesta veritat, Arnau no entenia com el rei estava disposat a mediar en el conflicte per defensar els heretges.²³² Aquesta actitud va provocar l'acusació de complicitat del rei amb l'heretgia; el mateix Vaux de Cernay l'acusa en aquest punt d'arribar a la regió aliat amb els heretges –enemics de la fe– amb la voluntat d'expulsar-ne els soldats de Crist.²³³ La posició dels cronistes hispànics al respecte va tenir en comú la defensa de l'ortodòxia del rei a través de l'ocultació del problema càtar i la justificació dels llaços feudals que va tenir com a resultat una memòria dinàstica que exaltava les virtuts cavalleresques del rei.²³⁴ Aquesta posició ha caracteritzat la historiografia tradicional del monarca, que ha allunyat el fantasma de l'heretgia de la seva figura. Finalment, Arnau Amalric exhorta el rei que s'abstingui de fer-ho i l'amenaça amb mesures espirituals si defensa o protegeix aquelles terres. Al mateix temps, el bisbe de Besiers, Bertran, escriu i suplica a Innocenci perquè intercedeixi per fer que el rei d'Aragó no afavoreixi els albigesos.²³⁵

Al final de gener, els senyors de la regió van retre homenatge al rei, perquè aquesta defensa fos legítima. El 27 de gener, Ramon VI, comte de Tolosa, i el seu fill Ramon el Jove, prestaven jurament de fidelitat al rei Pere el Catòlic, rei d'Aragó i comte de Barcelona, mitjançant el qual, la ciutat de Tolosa, les seves terres, els seus homes i drets quedaven sota autoritat del rei d'Aragó.²³⁶ El mateix dia, els cònsols de la ciutat de Tolosa prestaven jurament de fidelitat al rei.²³⁷ Eren els juraments de Tolosa. De la mateixa manera també ho feia el comte Ramon Roger, comte de Foix, i el seu fill Roger Bernat i posaven sota autoritat i poder del rei els castells i les terres de Foix, i tots els

232. *Hystoria Albigensis*, § 387 i 388.

233. *Hystoria Albigensis*, § 389.

234. M. ALVIRA, «La Cruzada Albigense y la intervención de la Corona de Aragón en Occitania. El recuerdo de las crónicas hispánicas del siglo XIII», dins: *Hispania. Revista española de historia*, vol. 60, 2000, p. 947-975.

235. PL 216, 843; Mansilla, doc. 514, p. 554-555.

236. PL 216, 845-846; Mansilla doc. 462, p. 491-493. Aquesta carta, com també les que segueixen a continuació, que transmeten l'acte d'homenatge dels senyors de la regió al rei Pere el Catòlic, són datades del 5 i 12 de gener de 1212; *Documentos de Pedro*, doc. 1448 p. 1482-3.

237. PL 216, 846-847; Mansilla, doc. 463, p. 493-494; *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1449, p. 1484-5

seus dominis.²³⁸ De la mateixa manera ho van fer Bernat IV, comte de Comenge, el seu fill,²³⁹ i Gastó VI, vescomte del Bearn i comte de Bigorra.²⁴⁰

En aquest esdeveniment hi ha present el ritual de vassallatge per tal de legitimar la participació del rei Pere al conflicte en defensa dels seus vassalls. Són els llaços de vassallatge els que configuren les aliances contra els enemics externs, i en aquest cas, l'homenatge al rei Pere d'aquests senyors acusats d'afavorir l'heretgia en les seves terres, implicava la definitiva consolidació de la presència de la Corona d'Aragó en terres occitanes. És el moment que Martín Alvira ha denominat la «Gran Corona d'Aragó», en el qual per primer cop, el rei d'Aragó estenia els seus dominis a un gran espai occità, on es trobava el comtat de Tolosa i el de Foix.²⁴¹ D'altra banda, és a través d'aquest esdeveniment que constatem com per al rei Pere, l'heretgia no era una qüestió prioritària i sí, en canvi, la defensa de la terra i dels seus interessos a la regió. L'heretgia ja feia temps que havia passat a un segon pla en les prioritats del rei.

Al final de maig es produí la ruptura definitiva entre el Papa i el rei. Innocenci havia deixat de banda la via diplomàtica i la voluntat d'arribar a una pacificació per insistir novament en la croada. La decisió estava presa; només quedava el camí cap a l'enfrontament. En aquest context, el primer de juny el Papa exhortava el rei Pere perquè no prestés ajuda de cap manera a l'heretgia albigea, sinó que, ben al contrari s'esforcés per a castigar els heretges. De la mateixa manera escrivia a Simó de Montfort i Arnau Amalric i, de nou, legitimava la croada.²⁴² Veient l'inevitable camí cap a la batalla, el

238. PL, 216, 847-848; Mansilla, doc. 465, p. 494-495; *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1450, p. 1485-1486.

239. PL 216, 848; Mansilla, doc. 466, p. 495-496; *Documentos de Pedro*, doc. 1451 p. 1486-7.

240. PL 216, 848, 849; Mansilla, doc. 467, p. 496-497; *Documentos de Pedro*, vol 3, doc. 1452, p. 1487.

241. M. ALVIRA, *El jueves de Muret*, p. 164-170; M. ALVIRA, L. MACÉ, D. J. SMITH, «La Grande Couronne d'Aragon du roi Pierre II (1213): une évidence documentaire», dins: *Annales du Midi*, 121-265 (Janvier-Mars 2009), p. 1-22. Sobre les implicacions de la corona a la regió occitana durant aquest període vegeu M. AURELL, «Autour d'un débat historiographique: L'expansion catalane dans les pays de langue d'Oc au Moyen Age», dins: *XIIIe Congrès d'Histoire de la Couronne d'Aragon*, Montpellier, 1985, vol 1, p. 10-41.

242. PL 216, 849 ; Mansilla, doc. 505, p. 546-550.

papa Innocenci donava el privilegi del 4 de juliol de 1213 en el qual confirmava la prohibició als bisbes, arquebisbes i legats papals d'excomunicar el rei.²⁴³ Era una manera de protegir el rei que havia d'haver liderat les files del croats.

El camí cap a la guerra era, doncs, inevitable. Aquest vassallatge era fràgil. Simó de Montfort no havia renunciat a lluitar per Tolosa en una guerra santa i a pesar de l'homenatge, el seu objectiu, juntament amb els dels legats, era desposseir el comte de Tolosa. Per part del rei també hi era patent la voluntat d'enfrontament. Després de l'imminent repte, el rei convidava Simó de Montfort a reunir-se amb ell en una conferència. Tot i que Simó va acceptar d'anar-hi, al final no s'hi va presentar en témer una possible trampa.²⁴⁴ El rei s'havia desplaçat a la regió acompanyat de les tropes catalanoaragoneses, preparades per a entrar en combat.

Finalment, les tropes del rei Pere es van enfrontar en batalla campal a Muret contra els croats liderats per Simó de Montfort. El dijous 12 de setembre de 1213, el rei hi moria acompanyat dels seus cavallers, gran part dels comandaments excomunicats i perseguits acusats de defensar unes terres que eren el «niu de l'heretgia». El rei Pere havia arribat de Las Navas de Tolosa a la regió occitana per defensar el comte Ramon VI de Tolosa, el principal enemic de l'Església. A Lavour, el rei va dir que els seus vassalls no havien estat heretges, i el monarca s'alçava per a defensar i restituir les terres injustament expropiades recolzat en la legitimitat del dret feudal. Finalment, la decisió de defensar els seus vassalls occitans que li havien retut homenatge a Lavour s'integrava dins la lògica de les relacions de vassallatge i no de la confessió religiosa.

CONCLUSIONS

El regnat de Pere el Catòlic és el període en el qual el catarisme i la valdesia comencen a estendre's a Catalunya. Des del concili de Sant Fèlix de Caraman el 1165, el catarisme podia haver-se expandit cap a Catalunya durant la segona meitat del segle XII, a través de Bernat

243. PL 216, 888.

244. *Hystoria Albigensis*, § 412.

Català, bisbe de la diòcesi càtara de Carcassona, els límits de la qual s'estenien en direcció Lleida i potser fins hi tot podrien arribar fins a Tortosa.²⁴⁵ També la controvertida diòcesi càtara d'Aran implicava la presència del catarisme a la regió d'Aran a través de la qual es podria haver estès cap a la part meridional del territori, direcció Lleida. Els concilis provincials d'aquesta ciutat així ho suggereixen, seguint les disposicions vigents en matèria d'heretgia que s'havien acordat en altres concilis, originades per un important flux migratori d'occitans que s'instal·laren en el territori de la Corona d'Aragó i en les terres conquerides.²⁴⁶ Però tot i això, no fou fins al final del segle XII que es constata que les heretgies, càtara i valdesa, comencen a ser un problema per al regne a causa de la seva presència a la regió occitana.

Aquesta realitat es va produir durant el regnat del rei Pere I de Barcelona i II d'Aragó. El rei Pere, dit el Catòlic, fou un devot. Durant el seu regnat es van produir importants actuacions contra l'heretgia, algunes inspirades pel mateix rei i d'altres pel papat. El rei Pere va emetre el 1198 un decret per a perseguir i expulsar l'heretgia del seu territori, un decret de gran importància i severitat que coincidia en el temps –tot just un mes després– amb l'accés al papat d'Innocenci III, el Papa que va promulgar la croada contra les heretges càtars. Va ser amb el pontificat d'Innocenci quan la lluita contra l'heretgia va passar a ser una prioritat en la política eclesiàstica i, d'ençà de llavors, constatem un increment de les mesures per fer-hi front, molt condicionades per la presència de l'heretgia a la regió occitana.

Les relacions del rei amb l'Església foren importants durant el seu regnat, però tot i la seva confessió catòlica, la seva posició vers l'heretgia sempre va estar supeditada a la realitat política del regne, i això va fer que no en fos una prioritat, pel fet que gran part dels seus vassalls l'havien defensat. El rei va promoure el 1211 el matrimoni

245. B. HAMILTON, «The Cathar Council of Saint-Félix Reconsidered», dins: *Archivum Fratrum Praedicatorum* 48, 1978, p. 23-53.

246. Sobre la penetració del catarisme a Catalunya vegeu J. VENTURA, *art. cit.*; J. VENTURA, «La valdesía de Cataluña», dins: *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, XXIX, 1961-1962, p. 275-317; C. GASCÓN, «La carta de Niquinta y la 'ecclesia aranensis': una reflexión sobre los orígenes del catarismo en Cataluña», dins: *Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia medieval*, 21, 2008, p. 139-158; D. SMITH, *op. cit.*; S. GRAU, «Historiografía del catarismo en Cataluña. Estudios y documentos (siglo XIII)», dins: *Acta Historica et Archeologica Medievalia*, 30, 2009-2010, p. 375-408.

de la seva germana, la infanta Sansa d'Aragó, amb Ramon el Jove, fill del comte Ramon de Tolosa, el principal enemic de l'Església, excomunicat i acusat de defensar l'heretgia a les seves terres. El pacte s'establia en plena croada albigesa. Aquest compromís venia precedit per l'acord de 1205 entre el rei Pere i el comte de Tolosa per a establir en el futur el matrimoni de la nouvinguda Sança, filla de Maria i del rei, amb Ramon el Jove. El rei va establir com a dot la senyoria de Montpeller, Aumelas i els voltants, en contra de la voluntat de Maria, reina d'Aragó, comtessa de Barcelona i senyora de Montpeller.²⁴⁷ La mort al cap de poc temps de la filla va impedir la realització del matrimoni.

L'heretgia no fou per al rei Pere un problema, tot i que, promogut per la política papal, va condemnar-la en més d'una ocasió. En canvi, per Innocenci, l'heretgia sí que era una prioritat i el Papa va fer de la lluita contra l'heretgia l'eix vertebrador de la seva política. En aquest projecte polític, el rei Pere es convertia en el monarca que representava –o podia fer-ho en el futur– l'ortodòxia de Roma al sud de França i eradicar el problema de l'heretgia. Els esdeveniments van mostrar que la realitat era una altra, i que l'heretgia no fou un problema per al rei Pere, i menys encara al final del seu regnat, quan tota aquesta qüestió havia quedat supeditada a la política del regne. El mateix rei que fou coronat a Roma el 1204 i l'heroi de Las Navas de Tolosa el 1212 va morir al capdavant d'un exèrcit excomunicat. D'aquí va sorgir la seva complicitat amb l'heretgia i això va condicionar la posició dels cronistes hispànics sobre la seva mort que va tenir en comú la defensa de l'ortodòxia del rei a través de l'ocultació del problema càtar.²⁴⁸ La seva estratègia matrimonial, els seus llaços de vassallatge i els seus projectes polítics mostrarien que estaven per sobre de qualsevol problema relacionat amb l'heretgia.

247. Vegeu C. AMADO, «Guillaume VIII de Montpellier, Marie et Pierre d'Aragon», dins: *Majorque, Languedoc et Roussillon de l'Antiquité à nos jours. LIIIe congrès de la Fédération historique du Languedoc méditerranéen et du Roussillon*, Montpeller, 1982, p. 35-45; M. AURELL, «Marie de Montpellier (vers 1180-1213) ou la détérioration de la condition féminine», dins: *Isabelle d'Angoulême, comtesse-reine et son temps (1186-1246): actes du colloque tenu à Lusignan du 8 au 10 novembre 1996*, Poitiers (1999) p. 81-95.

248. M. ALVIRA, «La Cruzada Albigense y la intervención de la Corona de Aragón en Occitania. El recuerdo de las crónicas hispánicas del siglo XIII», dins: *Hispania. Revista española de historia*, vol. 60, 2000, p. 947-975.